

NARODNA STRANKA I JUŽNOSLAVENSKO PITANJE (1866-70)

Vera Ciliga

I

Bez poznavanja odnosa Narodne stranke i Kneževine Srbije u razdoblju od 1866—68. ne može se pravilno ocijeniti niti razumjeti stav vodstva Narodne stranke 1870, u vrijeme sazivanja Ljubljanskog sastanka. Vođa stranke, Matija Mrazović, zauzima 1870. stajalište koje je odredio još 1868. kada se Srbija sustegla od ugovorena Programa. O odnosima Srbije i Narodne stranke, ili tačnije Strossmayera, pisao je u više navrata F. Šišić. U jednom od članaka pod naslovom »Štrosmajer i ideja narodnog ujedinjenja«,¹ on se osvrće na djelo Charles Loiseaua, *Le Balcan slave et la crise autrichienne*, Paris 1898, i prema njemu navodi »tajni sporazum« Srbije i Strossmayera, čiji cilj je bilo stvaranje slobodne i nezavisne Jugoslavije. Spominje, nadalje, da je Loiseau bio zet Koste Vojnovića, ali da je i sam bio povezan prijateljstvom sa Strossmayerom i da je, prema tome, mogao biti dobro upućen u stvar o kojoj je pisao. Navodi i razgovor Loiseauova šurjaka Luje Vojnovića s crnogorskim knezom Nikolom, u kojem je ovaj potvrdio navode Loiseaua. Zatim konstatira da se navodi Loiseauovi slažu i s podacima koje donosi H. Wendel.² Međutim, Šišić nije mogao vremenski povezati kontakte Strossmayera i Jovana Ristića, koji je, prema Loiseauu, vršio ulogu posrednika srpske vlade u pregovorima sa Strossmayerom.³ Svoja izlaganja ipak je zaključio ovim riječima: »Jedva može da bude sumnje, da *formalnoga ugovora* (napismenu) između biskupa Štrosmajera i knezova Mihaila i Nikole nije nikako i nikad bilo i da čitava stvar — ako je uopšte postojala — nije došla dalje od *prijateljskog razgovora i političkog kombiniranja*«. ⁴

Suprotno tome, V. Novak došao je do zaključka da je u vrijeme sklapanja Mihailova Balkanskog saveza morala i Narodna stranka biti povezana sa Srbi-

¹ S. Šišić je pod ovim naslovom napisao šest članaka u *Politici* 1932, 6. V — 13. V.

² H. Wendel, *Bismarck und Serbien im Jahre 1866*, Berlin 1927.

³ *Politika* 1932, 11. V.

⁴ Isto, 12. V. Slično stajalište zauzeli su S. Jovanović, Štrosmajerova spoljašnja politika. Iz naše istorije i književnosti. Beograd 1931, 91—113; i V. Čubrilović, *Enciklopedija Jugoslavije* I, 314, s. v., *Balkanski savez 1866—68*.

jom neke vrste ugovorom o zajedničkoj radnji, čiji je krajnji cilj bilo stvaranje južnoslavenske države.⁵

Vanjskom politikom Narodne stranke upravljao je Matija Mrazović i njegova prepiska sa Strossmayerom uvelike osvjetljuje odnose između Narodne stranke i Kneževine Srbije. U korespondenciji govori se na mnogim mjestima o ugovoru Narodne stranke i srpske vlade, ali se ne navodi sam karakter ugovora niti vrijeme njegova postanka. Antonije Orešković, koji je vršio ulogu posrednika između srpske vlade i Narodne stranke, na više mjesta u citatima ove korespondencije spominje »ugovor narodne stranke i srpske vlade«, dok se Mrazović uglavnom služi terminom: »ugovoreni program«, koji je svakako tačniji, jer se nije radilo o predstavnicima jedne države nego političke stranke. Osim toga, na početku 1867. srpska vlada sporazumjela se i s bugarskim emigrantskim odborom u Bukureštu o stvaranju zajedničke države pod istim imenom Programa.

Vrijeme postanka Programa nije naznačeno, ali je to po svoj prilici bilo u jesen 1866, kada je Orešković 25. kolovoza javljao knezu Mihajlu: »Bit će poznato Vašoj Svjetlosti da je Gospodin Štrosmajer pristao na učinjen mu preko mene predlog od Gospodina Ministra Garašanina, tičući se zajedničke radnje između trojedne Kraljevine i Srbije da se osnuje jedna jugoslavenska država nezavisna i od Austrije i od Turske«.⁶

Prvi i neposredni cilj zajedničkog programa bilo je osvajanje Bosne od strane Srbije a krajnji, prema Oreškovićevu pismu, stvaranje nezavisne južnoslavenske države. Isto stajalište zauzima i Mrazović u svojim pismima, pogotovu kad piše o pitanjima u vezi s Bosnom. Mrazović se protivi osvajanju Bosne i Hercegovine od strane Monarhije i želi da se te pokrajine odmah sjedine sa Srbijom, kako bi im se prištedio prelazni period pod tuđinskom vlasti. U vezi s osvajanjem Bosne od strane Austrije, Mrazović kaže: »Narod ne će svakako ni u tom slučaju propasti ni okraj ni onkraj Save, ali će nastati prielazno vrieme pod tuđinskom vlašću, koje bi se dalo sada zgodno ukloniti i tim narodu prištedjeti sve one muke prielaznoga vremena pod tuđinskom vladom.« Suprotno tome, oslobođenje Bosne od strane Srbije, po uvjerenju Mrazovića, »ima osnovati jezgru za sjedinjenje jugoslavenstva u jednu državu«.⁷

Na osvajanje Bosne i Hercegovine od strane Srbije, Mrazović je gledao kao na realizaciju prve etape u stvaranju slobodne južnoslavenske države. Osim toga, bio je uvjeren da se Srbija neće moći održati kao samostalna država ako ove pokrajine zauzme Monarhija. Kad ga je Orešković obavijestio da Srbija napušta plan akcije u Bosni, Mrazović je to uvjerenje izrazio ovim riječima: »Ja se ne mogu nikako sprijateljiti s mišlju, da se srbska vlada odrekla akcije u Bosnoj, jer to, po mojem mnijenju, znači odreći se bitnoga uvjeta za državni obstanak kneževine srbske. Ako Bosnu i Hercegovinu zauzme Austrija, ili, recimo Magjarska: Srbija će prestati kao samostalna država«.⁸

⁵ V. Novak, Jedno sporno pitanje iz srpsko-hrvatskih odnosa šezdesetih godina prošloga veka, IČ I, 1949, 181—198.

⁶ Isto, str. 188/9.

⁷ Arhiv JAZU, Ostavština J. J. Strossmayera, Mrazović Strossmayeru 22. II 1868, XI A/M M 2.

⁸ Isto.

Štampa Narodne stranke poklanjala je veliku pažnju pitanjima u vezi sa Srbijom, te Bosnom i Hercegovinom, što je već i M. Prelog uočio, iako mu nisu bile poznate veze između Narodne stranke i Kneževine.⁹ Pogotovu je »Novi Pozor« poklanjao tim pitanjima mnogo pažnje poslije sastanka Napoleona III i Franje Josipa u Salzburgu, u kolovozu 1867, i javljao da je Bosnu i Hercegovinu Napoleon III »ponudio« Austriji, ali je odmah s mnogo nade napomenuo da ni Srbija ne stoji »nezaposlena« i da se u arsenalu u Kragujevcu »danju i noću radi« na oružanju srpske vojske.¹⁰ U brojnim člancima, koji su se na ta pitanja odnosili, postojano dolazi do izražaja uvjerenje da će Srbija, u vezi s Bosnom i Hercegovinom, aktivno zahvatiti u rješavanje Istočnog pitanja.

U pripremama oko zauzimanja Bosne od strane Srbije, Narodna stranka je aktivno sudjelovala, i Mrazović je 29. prosinca 1867. javio srpskoj vladi način na koji bi se Srbija u svojoj akciji u Bosni mogla okoristiti s oko 1000 Hrvata koji su bili zaposleni kao radnici u jednom šumskom poduzeću nedaleko Sarajeva. On je savjetovao da bi se uz »radnike poduzetni oficiri utisnuli u Bosnu pod imenom poduzetničkih škribaŋah«; tada bi vlada »u srcu Bosne imala organizovanu vojsku, koja bi se u vrijeme akcije razdielila bila u više guerillach«. S obzirom na primjedbu ministra vanjskih poslova Petronijevića da se između radnika počela širiti austrijska propaganda, Mrazović kaže: »Moguće je to da već sada imade među radnici koga, koji agituje za Austriju; ali je veliko zlo što ta agitacija neima kontrolu od strane srbske vlade. Kad bi se načinom po meni predloženim samo ovo postignulo bilo, zavriedilo bi interesa vladina. Nu kad bi se vlada u svom početku za ovu stvar zauzela bila ne bi bilo nemoguće, nego upravo lahak posao, pomoćnike ovakove agitacije austrijske ukloniti iz Bosne. To bi bila stvar poduzetnikova poslovođe koji bi bio tomu sklon, kad bi ga vlada bila osigurala proti materijalnoj šteti. Tome se nisu tražile tolike žrtve, koliku bi korist doniela ova pozicija budućej akciji«.¹¹

Na prijedlog ovog plana, u vezi s akcijom Srbije u Bosni, Mrazović nije uopće dobio odgovor, ali mu je pisao Orešković i u pismu od 15/27. siječnja 1868. izrazio uvjerenje da se srpska vlada odrekla akcije u Bosni. Taj odgovor Oreškovića Mrazović je »od rieči do rieči« citirao u pismu Strossmayeru, a u zagradama je dodao svoje primjedbe na mišljenja koja Orešković u pismu iznosi. Orešković je pisao:

»Vaše pismo od 29. decembra t. g. saopćio sam ministrima, kojih se tiče, ali ih nije interesiralo, kažu, da se nemogu sada upuštati u ništa. Među ostalima kaza mi ministar Petronijević da izvjestni radnici (To su radnici koji rade oko Sarajeva u šumi. Ima ih do 1000, te sam ja savjetovao vladi srbskoj da se njimi okoristi za akciju, i kazao sam joj na koji način siguran ali dakako sa novčanom žrtvom i sa nešto okretnosti skopčan. Sami su Hrvati. Vlada mi nije ni odgovorila. Sada će se razumjeti sve.) što su u Bosnoj, tamo u korist Austrije agitiraju i rade. (Naravska

⁹ M. Prelog, Miškatović i Perkovac. Historijski portreti i članci, Beograd 1926, 107—111.

¹⁰ Novi Pozor 1867, br. 66.

¹¹ Ostavština J. J. Strossmayera XI A/M M 2.

stvar kad nije bilo pametnijega, okoristila se je Austrija.) No ovo i podobno samo su prazni izgovori, u istinu Srbija neće ništa da preduzima protiv Turske. Sama se drži za preslabu a u sojuzu sa austrijskim jugoslaveni boji se, da bi joj ovi prvenstvo oteli. A glavni je uzrok što se sadašnji ministri, ljudi manje nego samo obični, boje, da im se u nastavšoj borbi nebi kormilo iz ruku otelo, pa oni vole u maloj Srbiji agovati, nego u velikoj, konkurenciji izloženi biti. Kao izvjesno primite, *doklem god od nje zavisilo bude*, neće poduzimati ništa. Što se Srbija od svega trgla uzrok je strah koji je nju obuzeo, kad je osjetila, da ju Rusija izbiljski napred tura i da ju zamalo u akciju protiv Turske neuturi. Srbija se je sada svojevolumno izolirala, samo da je nitko nebi preko volje u što uvukao, a samoj neće volja na tako šta nikada doći. Hrvate je izdala (Ovo je istina), Grke je izdala, Crnagora mnogo putah od nje prevarena neće više s njome. Tako stoji sada Srbija sa narodnostima.«¹²

S odgovorom je Orešković odugovlačio jer nije bio siguran na što će se srpska vlada odlučiti. Sada je stekao tvrdo uvjerenje da je odustala od svake akcije i trgao se od nje. Za svoj rad ne dobiva više potpore od srpske vlade i s tim u vezi piše Mrazoviću: »Srbija mi neda više troška za obće cilji; moram sad od svoga nositi. Ličnu platu nije mi još, istina, obustavila, ali zahtieva da stalnu službu primim. Ja sam si zadržao slobodu dok nevidim mogu li išta i bez Srbije.«¹³ S obzirom na predstojeći ratni sukob između Prusije i Francuske, Orešković se nadao da će ga u radu poduprijeti Pruska i Italija. U tu svrhu poslao je prijatelja Trifkovića u Berlin a Mrazovića molio da on umjesto njega otputuje u Firenzu, ukoliko budu dogovori potrebni.

O stavu srpske vlade poslije Garašaninova uklanjanja dobio je Mrazović slične obavijesti i od Andrije T. Brlića, koji je uz Oreškovića vršio ulogu posrednika između srpske vlade i Narodne stranke. Usprkos tomu, Mrazović se još uvijek nadao da srpska vlada nije odustala od ugovorene akcije nego da je tek izgubila povjerenje u svoje agente i da namjerava nastaviti rad s drugim licima. Sam Mrazović, naime, već od samog početka suradnje nije imao povoljno mnijenje niti o Oreškoviću niti o Brliću.

Brlić je obavijestio i Strossmayera o situaciji u Beogradu i taj je, s tim u vezi, pisao Mrazoviću 10. siječnja 1868: »Ovih je danah bio kod mene Andrija Brlić, ter mi priobćio neke nepovoljne glasove iz Srbije, što ako je posve istina, nije mi iznenada došlo: buduć svi znamo da tamo neima ljudi, koji bi dobro shvatili zadaću Srbije i imali energije dosta da zadaću tu izvedu. Ko što sva-gde tako i tu da se dielo veliko provede tri su stvari nuždne, i to sve tri zajedno: scire, velle, posse. Ovo posljednje imaju Srbi, ali jim manjka prvo i drugo. Ja se medjutim (uzdam) u promisao božju koja poštenoj stvari prije ili poslije u pomoć biti mora.«¹⁴

U odgovoru Strossmayeru, Mrazović je među ostalim ponovio svoju sumnju da srpska vlada ne želi možda nastaviti rad s Oreškovićem i Brlićem, te kaže: »Može biti da se srbska vlada odvratila samo od svojih dosadašnjih pomoćnikah Oreškovića i Andrije i da je nakanila drugimi ljudmi nastaviti.«¹⁵

¹² Isto.

¹³ Isto.

¹⁴ Arhiv JAZU, Ostavština J. J. Strossmayera, Strossmayer Mrazoviću 10. I 1868.

¹⁵ Ostavština J. J. Strossmayera, XI A/M M 2.

Mrazoviću je bilo vrlo teško pomiriti se s mišlju da je Srbija odustala od akcije i zbog toga što je prema ugovorenom programu Narodna stranka određivala i pravac svojoj politici u zemlji. Da je Narodna stranka doista vodila politiku u Monarhiji prema ugovorenom programu, spominje i Orešković, kada u vezi sa sastankom kneza Mihaila i Andrásyja u Ivanici u kolovozu 1867. kaže »da se Austro-Ugarskoj morala učiniti neka koncesija, koja se nije slagala s ugovorom, koji smo imali s hrvatskom narodnom strankom u pogledu njenog držanja napram Austro-Ugarske.«¹⁶ Povlačenje Srbije nije za Narodnu stranku značilo samo odustajanje od zajedničkog programa nego i mijenjanje politike u Hrvatskoj. Pogotovu je djelatnost samog Strossmayera bila uvelike uvjetovana ugovorenim programom, jer se upravo najviše na njega mogu odnositi Mrazovićeve riječi da su zbog zajedničkog programa »neki važni faktori morali odstupiti za neko vrijeme od političkoga rada«.¹⁷ Ovisnost od zajedničkog programa u davanju pravca politici Narodne stranke u Hrvatskoj jasno dolazi do izražaja u pismu Mrazovića, koji je još u veljači 1868. tražio od Oreškovića tačne obavijesti o prilikama u Srbiji, jer od stava Beograda »zavisiti će držanje naše neodvisne žurnalistike«.¹⁸

Veza s kneževinom Srbijom isprva je potpuno paralizirala a kasnije vanredno oslabila djelovanje Strossmayera i to upravo u vrijeme kad su se stvarali temelji državnog uređenja Monarhije koje će se održati sve do njezine propasti. Osim toga, ta je veza uvelike pridonijela dezorganizaciji stranke u vrijeme sklapanja Hrvatsko-ugarske nagodbe. Težište interesa stranačkog vodstva nije u to vrijeme bilo položeno na događanja u Monarhiji nego je bilo usmjereno prema vanjskopolitičkim događajima, od kojih je očekivalo rješavanje hrvatskog pitanja. Akcija u Bosni imala je započeti 1867, upravo u vrijeme kad su se provodili izbori za sabor koji je trebalo da zaključi Hrvatsko-ugarsku nagodbu. Izbori su se provodili u studenom i prosincu 1867. uz velik pritisak vlasti, ali i bez nekog organiziranijeg otpora tomu pritisku od strane Narodne stranke — prema riječima Miškatovića, vodstvo nije bilo suviše zabrinuto da li će L. Rauch pobijediti na izborima »jer su dolazili pouzdani glasovi o najskorijem pokretu na Istoku«.¹⁹

Ugovoreni program pretpostavljao je akciju Srbije. Po mišljenju J. A. Reischwita, akcija Srbije u vrijeme austro-pruskog rata bila je skopčana s vrlo velikim rizikom i, po njegovu mišljenju, davanje, što je moguće više, slobodnih ruku Oreškoviću i Türuru u njihovu djelovanju, značilo je najviše što je Srbija mogla učiniti.²⁰ Nije isključeno da ni kasnija situacija nije bila za akciju mnogo povoljnija, ali upravo vođenje »akcione politike«, u kojoj je »akcija« izostala,²¹ vrlo se negativno odrazilo na politički život Hrvatske. Mrazović je ovim riječima ocijenio utjecaj zajedničkog programa na politiku Narodne stranke: »Mi

¹⁶ A. Orešković, Malo više svijetlosti, Beograd 1895, str. 44.

¹⁷ Ostavština J. J. Strossmayera, XI A/M 2.

¹⁸ Isto.

¹⁹ »Obzor« 1876, br. 207.

²⁰ J. A. Reischwitz, Belgrad-Berlin, Berlin-Belgrad, 1866—1871, München 1936, str. 76.

²¹ O vođenju takve politike polemizirao je s J. Ristićem M. Piroćanac, Knez Mihailo i zajednička radnja balkanskih naroda, Beograd 1895, 52.

smo ovdje upravo sa uzmarka srbske vlade od ugovorenog programa dospjeli u mnogo nepovoljnije okolnosti, nego bi to bilo kad se ne bi bili pouzdavali u političku pronicavost srbske vlade, narodni ponos srbskog plemena i odvažnost knjaza Mihajla. Naprama ugovorenu programu uznesmo pravac za svoj politički rad ovdje, koji se morao izdati kad je zajednički program izdan. Uslied toga su neki važni faktori morali odstupiti za neko vrieme od političkoga rada. Izdajom zajedničkog programa poremećen je naš poseban program. Biti će borbe, muke i patnje, i trebati će vremena da se svrati sav rad u novu kolotečinu.«²²

Prijedlog Oreškovića da se nakon uzmarka srpske vlade rad nastavi s potporom Prusije i Italije, Mrazović je odbio. Bio je uvjeren da rad na ujedinjenju Južnih Slavena može dovesti do pozitivna rezultata samo ako obuhvaća sve Južne Slavene a pojedinačne akcije južnoslavenskih naroda da su preslabe i ne mogu biti faktor s kojim bi evropska politika morala računati. U radu na ujedinjenju južnih Slavena vodeću ulogu namijenio je Srbiji, jer je ona raspolagala »sredstvima neodvisne države«, dok suprotno tome kaže za Hrvate da »mi sada, ovdje pod tuđom vladom, gdje se sva sila državne vlasti proti nam peri, neimamo dovoljno snage, otimajući se mukom od domaćih protivština, da poduzmemo oslobodjenje braće ispod tutorstva, čemu se hoće slobodna i nesapeta razvoja sve narodne snage.«²³

Uvjeren da je Srbija napustila plan o ugovornoj akciji, Orešković je od Mrazovića zahtijevao »uputstvo«, kakvo bi držanje zauzeo, jer smatra da je »svake obaveznosti prema srpskoj vladi rješeno od kada je ugovor imajući sa narodnom strankom u Hrvatskoj iznevjerila.«²⁴ Nadalje je pisao da želi preuzeti ulogu posrednika Hrvatske kod srpske vlade. Nepovjerljiv prema Oreškoviću, Mrazović mu je na vrlo diskretan način dao razumjeti da se povuče, ako srpska vlada možda želi nastaviti rad s drugim ljudima, jer je najvažniji cilj koji se tim radom želi postići i njemu se moraju lični osjećaji podrediti. S tim u vezi pisao je Oreškoviću:

»Isto kad bi moj savjet kod Vas valjao, Vi se nebi ustegnuli uzeti stalnu službu u kneževini, ili barem nebi prekidali s vladom. To nebi moralo nužno promieniti zadaće što ste si ju postavili: da Hrvatsku zastupate kod srbske vlade. Nu ova Vaša zadaća može po svojem izvoru biti samo informativna. Pa kako se vlade mienjaju, a narodi i njihovi ciljevi ostaju, ako je sadašnja srbska vlada iznevjerila ugovor s narodnom strankom u Hrvatskoj, treba nastojati d se taj ugovor opet naveže, ili od ove iste vlade i s istim osobami, ili da drugi muževi dodju na kormilo i da navežu ugovor s osobami svojega povjerenja u Hrvatskoj. Pogledom na uzvišenost cilja treba da svagdi ustupamo, gdje bi mogli smetati. Nu velika je nesreća, što je medju nami i srbskom kneževinom premalo vezah. Ovo je razlog medjusobnom nepouzdanju. Netreba dakle raskidati postojećih, nego valja nastojati navezati i učvrstiti novih vezah.«²⁵

Mrazović je u pismu odredio i svoje stajalište u slučaju da se Srbija povuče od akcije. On kaže:

²² Arhiv JAZU, Ostavština J. J. Strossmayera, XI A/M M 2.

²³ Isto.

²⁴ Isto.

²⁵ Isto.

»Nu bilo kako bilo, ako se srbska vlada, ako se knjaz Mihajlo ne drži zvanim da započme i da prednjači u akciji, koja smjera na oslobodjenje braće ispod turskoga jarma te ima osnovati jezgru za ujedinjenje jugoslavenstva u jednu državu; ne-držimo za shodno, a niti za moguće u današnjih okolnostih, da se dademo na taj posao u kojoj drugoj kombinaciji, van pomoćju države u kojoj sada živimo. Mi se nemožemo upuštati u posao s nijednom drugom državom. U iskrenost drugih država nevjerojemo, a tudjim orudjem nećemo da budemo i nećemo da se slabimo drugomu na korist. Mi toga naprama današnjoj europskoj situaciji, naprama vjerojajtnim savezom, pa pogledom na nezrelost naše braće srbske nebi htjeli ni za to, što bi se i sa svojom državnom vlašću i sa srbskim življem na bojištu nedvojbeno sukobili i srazili, a to bi bila nesreća i po njih i po nas, nesreća po sav narod na nekoliko generacijah.«²⁶

Uvjeran da »samo zajednički rad, koji je kadar jugoslavenstvo kao važan faktor u Evropi predstaviti«, može dovesti do cilja, Mrazović nije želio da Narodna stranka ulazi u različite evropske političke kombinacije i nalazio je u sadašnjim prilikama rješenje u radu na ujedinjenju Južnih Slavena unutar okvira Monarhije. Bio je uvjeren, da bi oni i u toj kombinaciji postigli najzad samostalnost i kaže:

»Nego napokon, ili će naš narod pod tudjinskom vladom malaksati, te će tudjinac i za Srbijom poseći, ili, što je vjerojatnije, jugoslavenstvo u Austriji, boreći se protiv tudjinstvu ojačati će u samoj borbi pomoćju onih upravo sredstvih, koje podaje veća država kulturna u interesu materijalnoga, duševnoga i umnoga razvitka svojih državljanah, i ojačati na toliko, da će, ionako već sada od svoje braće u Turskoj napredniji, privući srodne življe pak bilo to za prvi mah i u podredjenu kombinaciju, nu koja uz rašireno narodno jedinstvo mora konačno uroditi narodnom i državnom samostalnošću.«²⁷

Isto stajalište zadržao je Mrazović i 1870, kada je vodstvo Narodne stranke poslije poraza Francuske bilo uvjereno da će se događaji odvijati izvanrednom brzinom a pretpostavljalo je da se i Bismarck neće zaustaviti na pobjedi nego će nastaviti borbu da stvori Veliku Njemačku. U osjećaju velike ugroženosti i uvjerenju u neophodnu potrebu izvanredno brzog djelovanja, vodstvo je nastojalo da poduzme sve što je bilo realno moguće s obzirom na sjedinjenje Južnih Slavena. God. 1870. nije bilo vjerojatno da bi se Namjesništvo moglo odlučiti »da započme i da prednjači u akciji koja smjera na oslobodjenje braći ispod turskoga jarma te ima osnovati jezgru za ujedinjenje jugoslavenstva u jednu državu«, pa Mrazović, dosljedan stajalištu koje je još 1868. zauzeo, nije želio »da se dade na taj posao u kojoj drugoj kombinaciji, van pomoću države u kojoj sada živimo«, tj. unutar okvira Monarhije.²⁸

U vrijeme francusko-pruskog rata nije se od Srbije mogla očekivati neka akeija i, prema V. Vojvodiću, Namjesništvo nije namjeravalo »da vodi neku aktivniju spoljnu politiku. Ono nije imalo ni snage ni uslova da zadrži ruko-

²⁶ Isto.

²⁷ Isto.

²⁸ Isto.

vođeći položaj u Mihailovom formiranom savezu balkanskih država i naroda za borbu protiv Turske.²⁹ Govoreći općenito o vanjskopolitičkoj orijentaciji Namjesništva, Vojvodić kaže da se »spoljnja politika Srbije orientiše prema Dunavskoj Monarhiji«. Strah da Monarhija ne podupre Karađorđević i otvoreno neprijateljstvo Blaznavca i Rusije pridonijeli su takvoj vanjskopolitičkoj orijentaciji Srbije. Osim toga, oslonom na Austro-Ugarsku nastojali su namjesnici učvrstili i svoj položaj u zemlji. Utjecaj nad Srbijom održala je Monarhija sve do druge polovice 1871, iako su međusobni odnosi počeli ohlađivati već u studenom 1870. Srbiju je evropski zaplet dočekaao nespremnu i izoliranu. Unutrašnje prilike, ali još više njezina vanjskopolitička orijentacija na Austro-Ugarsku oduzeli su joj mogućnost da bude važan faktor u rješavanju pitanja na jugoistoku Evrope. »Dok je naše javno mnjenje — piše nadalje Vojvodić — budno pratilo razvoj situacije i iščekivalo što će Namesništvo preduzeti u ovakvim prilikama, Ristić i Blaznavac misu bili ni voljni ni odlučni da preduzmu hitne mere koje bi bile najkorisnije u datom trenutku.«³⁰

Situaciju u Srbiji pod Namjesništvom slično je ocjenjivalo i vodstvo Narodne stranke, pa je Rački nedugo poslije ubistva kneza Mihaila pisao Strossmayeru: »Čini mi se, da se srpska regencija odviše zaplela s Mađžari, i to iz osvete proti Karađorđeviću. Ljudi ne znadu, da to samim Mađjarom u prilog ide. Već bi dosta bilo osvete, a sada bi valjalo nutarnje stanje Srbije urediti pak se osvrnuti na boreće se Bugare i kukajuće Bošnjake.«³¹

U približavanju Srbije Monarhiji odlučnu ulogu odigrali su Mađari. Prema korespondenciji prvaka Narodne stranke, u ime srpske vlade pregovarao je s Andrassyjem Orešković.³² Međutim, Reiswitz kaže da je Orešković, nakon što ga je Srbija prestala subvencionirati, postao eksponent Strossmayerove južno-slavenske propagande.^{32a} Vučković je također povezaao djelatnost Oreškovića

²⁹ V. Vojvodić, Rad Srbije na političkoj propagandi u Bosni i Hercegovini (1868—1873), IG 1960, 7.

³⁰ Isto, 7, 8, 37 i 38.

³¹ F. Šišić, Korespondencija Rački-Strossmayer I, Zagreb 1928, 71.

³² Odmah poslije ubistva Mihaila, 25. VI 1868, Miškatović je pisao Perkovcu da je od Mrazovića dobio pismo u kojem mu ovaj javlja da je »posle umorstva bio u Novom Sadu, zatim se vratio u Đakovo, gdje je našao Oreškovića, koji je onamo došao iz Pešte, gdje je u ime vlade svoje vodio dogovore s ugarskom vladom«. Nadalje je, prema obavijestima koje je dobio od Mrazovića, pisao Perkovcu: »Ako Orešković ne laže, on i sadanja njegova vlada (Mihajla bio je za života još uzeo mađarski vrag), svemu za uvjet stavljaju zakonitu i zadovoljavajuću nagodbu među trojednom kraljevinom i Ugarskom, jer bez toga ne vidi Srbija za se garancije ni od Mađara, ni od samih Srbalja, koji bi mogli s Milanom činiti, što su s Mihajlom učinili. Andrassy je nagovarao Oreškovića, neka svetuje Deaka, da prestane svako dogovaranje s ovom deputacijom, jer od nezakonita sabora izaslanom. Orešković je odgovorio, da je on službeno poslan, pa ne pozna Deaka, već ministra ugarskoga. Ako on želi istočno pitanje da se povoljno i za Ugarsku riješi, neka sam potrebita sredstva upotrebljuje.« U vezi s uspjehom Oreškovićevih pregovora, Miškatović nastavlja da je »danas primio od Mrazovića jedno pismo s nekakvim telegramom, koji je on dobio iz Novog Sada, čini mi se od Oreškovića, po tome bi sudio, da nije došlo do nikakva ugovora među Mađarima i sadanjom srpskom vladom. Možda Andrassy sudi, da mu kraj današnjih okolnosti u Biogradu i ne treba nikakva ugovora s uzbunjenom i oslabljenom Srbijom«. (Prelog, o. c., 149.)

^{32a} Reiswitz, o. c., str. 146.

s Narodnom strankom. On kaže: »Odgurnut od Namesnika on je počeo raditi u dogovoru sa vođama Narodne stranke na izmirenju između Hrvata i Mađara. Tu je našao oduška svome političkom temperamentu«. ³³

Poslije ubistva kneza Mihaila, Orešković je, osim oko učvršćenja srpsko-mađarskih odnosa, zaista nastojao i oko izmirenja Hrvata i Mađara, ali je vodstvo stranke bilo uvjerenjeno da on radi u ime srpske vlade a njegovo djelovanje je odbijalo s krajnjim nepovjerenjem. Još za života Mihaila, od samog početka suradnje, vodstvo je bilo nepovjerljivo prema Oreškoviću, a u toku vremena je to nepovjerenje sve više raslo. Odmah poslije smrti Mihaila 23. lipnja 1868. Strossmayer je pisao Račkom: »Ovih dana bio je ovd Orešković. On bi se rad mirio i pogađao s Mađžari. U tu svrhu bio je ovd po nalogu Pešte i Biograda, a kada nije kod mene uspio, veli, da ne razumijem politiku i da svi mi nismo za ništa«. ³⁴ U vezi s Oreškovićem, Strossmayer je ponovo 24. siječnja 1869. pisao Račkom: »Ovdje je bio Orešković i jedan kapetan srpski. Vrlo dobro bi bilo da je mogao Mato ³⁵ ovd bit: srpska vlada voli Mađžare i Tursku nego sebe i nas«. ³⁶

U borbi Narodne stranke s mađarskim vladajućim krugovima, sve jače povezivanje tih krugova s Namjesništvom slabilo je pozicije Narodne stranke a jačalo mađarske. U prosincu 1871, kada je izgledalo da će Srbija napustiti svoj austrofilski politički pravac, Rački je ovim riječima ocijenio utjecaj Srbije na hrvatsko-mađarske odnose: »Mađari su se veoma uplašili putovanja kneza Milana u Livadiju. Čini se da ih to tjera na sporazumjenje s nami ko što ih (je) prijateljstvo sa Srbijom prije 4 godine od nas odvrćalo«. ³⁷

U vrijeme sastanka u Sisku i Ljubljani, Srbija nije više predstavljala realan faktor u politici Narodne stranke, iako je zadržala svoje značenje kao potencijalni faktor. Pogotovu je Strossmayer žalio što Srbija nije pod Namjesništvom mogla biti ona kristalizaciona tačka oko koje bi se provelo ujedinjenje Južnih Slavena, pa u pismu Mrazoviću kaže: »Što se nas tiče, najveća naša nesreća od nekoga vremena je bila i danas jest: Srbija. Da je ona umiela i htela se poslužiti ovom zgodnom prilikom danas bi orientalno pitanje u bitnih svojih elementih već riješeno bilo, jer Srbia, Bosnia i Hercegovina i Crna Gora ujedinjene, i eto ti južnoslavjanskoga pitanja u bitnosti riješena. Srbija je današnja grdna naša rana.« Strossmayer se, nadalje, u tom pismu tuži na podvale s kojima se u Srbiji želi uništiti njegov ugled i zaključuje da su to »inspiracije magjarske u Biogradu«. Želio je da se Narodna stranka poveže s liberalima u Srbiji i s tim u vezi nastavlja: »Međutim imali bi mi iz svih sila uznastojati da sa liberalnim srpskim elementima u najužem savezu stojimo. Žali Bože toga neima i to je golema šteta i naša i njihova. Moralo bi se dakle gledati da taj savez i glede novina i glede literature i u osobnom doticaju oživi i ojača se«. ³⁸ U vrijeme sastanaka u Sisku i Ljubljani Strossmayer, dakle, nije

³³ V. Vučković, Nacionalno-revolucionarna akcija Srbije u Vojnoj granici, Zbornik MSDN 9, Novi Sad 1954, 18.

³⁴ Šišić, Korespondencija I, 66.

³⁵ tj. Matija Mrazović.

³⁶ Šišić, Korespondencija I, 72.

³⁷ Isto, 151.

³⁸ Arhiv JAZU, Ostavština J. J. Strossmayera, Strossmayer Mrazoviću 20. XII 1870.

gubio iz vida niti povezivanje sa Srbijom i želio je da se, što je moguće više, poradi na zbližavanju s liberalima i tako utre put ujedinjenju, kako bi se ono što lakše provelo kada to okolnosti omoguće.

Pokrećući Ljubljanski sastanak, Mrazović je djelovao u suglasnosti sa stajalištem koje je zauzimao još 1868, ali je, kao i Strossmayer, ostavljao i on otvorenu mogućnost za kombinacije o ujedinjavanju u vezi sa Srbijom. U pismu uredniku »Slovenskog naroda« J. Tomšiču kaže: »Jugosloveni Habsburške monarhije odnosi se na sadašnjost, pokazuje političku pripadnost velikoga diela jugoslavenstva, naročito onoga koji bijaše zastupan u Ljubljani. — Nu otuda izvodi da smo se privezali i za buduće Austriji, ili dapače, da smo nakanili Austriji privezati i braću si iz današnje Turske, to je neopravdano.«³⁹ S istog stajališta objašnjavao je i »Zatočnik« smisao ljubljanske Izjave: »Izjava se na ništa nevezuje. Ona u obzir uzima svaku kombinaciju, koja joj može glavni cilj pripomoći: jedinstvo trojedne kraljevine i slovenskih krajevah.«⁴⁰

Uvjeren u nužnost izvanredno brzog djelovanja, Narodna stranka je 1870. nastojala da poduzme u pravcu sjedinjavanja Južnih Slavena sve što je u tom času bilo realno moguće. Vodstvo se nije vezalo za određeni državopravni okvir i ostavljalo je da se on odredi prema okolnostima kakve će razvoj događaja donijeti. Mrazović je bio duboko uvjeren da će se događaji razvijati u pravcu povoljnom za ujedinjenje, pa ako svijest o jedinstvu obuhvati sav naš narod, »zgode će mu donieti državopravne kombinacije i pasti će mu one u krilo kao zrelo voće.«⁴¹

God. 1870. politika Narodne stranke bila je u skladu s osnovnim mislima »nacrta« o budućoj jugoslavenskoj državi u kojem se kaže: »Najkrajnji cilj zajedničkih težnjah i zajedničkoga rada narodnoga kod *Hrvata, Srba, Slovenaca i Bugara*, treba da bude njihovo ujedinjenje u nezavisnu, slobodnu, narodnu i državnu jugoslavensku zajednicu. Kakva bi oblika i kakve političke prirode trebala da bude ova jugoslavenska državna zajednica, sve kad bi i moguće bilo, već sada niti je potrebno niti razborito određivati.«⁴²

II

U literaturi koja se bavi problematikom Ljubljanskog sastanka 1870. spominje se i stajalište Narodne stranke, ali stav vodstva stranke u južnoslavenskom pitanju nije dosada tačno tumačen. U vezi s pitanjem ujedinjenja Južnih Slavena 1870. iznio je N. Radojčić dvije suprotne i po njegovu uvjerenju međusobno potpuno odijeljene koncepcije ujedinjenja: jednu »antiaustrijsku«, »revolucionarnu« i drugu »austrijsku«, »evolucionu«. Sasvim shematski uvrstio je u prvu, naprednu i revolucionarnu koja je smatrala Srbiju Pijemontom Južnih Slavena, Svetozara Miletića, a u drugu, svakako ne naprednu, evolu-

³⁹ I. Prijatelj, Slovenska kulturna, politična in slovstvena zgodovina III, 1958, 218.

⁴⁰ Zatočnik 1870, br. 278.

⁴¹ Ostavština J. J. Strossmayera, Mrazović Strossmayeru 6. XII 1870, XI A/M M 9.

⁴² F. Šišić, Štrossmajer i ideja narodnog ujedinjenja, Politika 1932, 8. V.

cionu u okviru Monarhije, Matiju Mrazovića. S tim u vezi kaže: »Miletić je bio hrabar revolucionarac, koji je propovedao sjedinjenje i oslobođenje svih Jugoslovena u jednoj samostalnoj, slobodoumno uređenoj državi, dok su Hrvati i Slovenci, gotovo bez izuzetaka, bili za sjedinjenje jednoga dela Jugoslovena u okviru Habsburške monarhije, oko Austrije i Mađarske kao jezgre.«¹

Na sukobu tih dviju tobožnjih koncepcija Radojčić tumači problematiku južnoslavenskog pitanja 1870. i događaje u vezi s Ljubljanskim sastankom te navodi i neke »modifikacije« u ljubljanskoj izjavi za koje smatra da su bile rezultat pobjede revolucionarnih ideja Omladine i Miletića, za koje se u Ljubljani borio Laza Kostić. Radojčićevu podjelu preuzeo je i I. Prijatelj, koji tumači »hrvaško formolo habsburškoga okvira« i suprotstavlja joj »formolo« Omladine »ob Srbiji kot Piemontu«.² Istu podjelu i osnovne misli Radojčića preuzeo je i K. Milutinović u tumačenju problematike ljubljanskoga jugoslavenskog programa kod Srba i Hrvata.³

Tako shematska i oštro odijeljena podjela dviju koncepcija o ujedinjenju Južnih Slavena ne može se usvojiti, ako se uzme u obzir stajalište i djelovanje Narodne stranke. Svakako je vodstvo Narodne stranke u razdoblju od 1866—68. zauzimalo stajalište koje bi se, prema Radojčiću, moralo nazvati »revolucionarnim« i nastojalo, koliko je to god bilo moguće, oko sjedinjenja Bosne i Hercegovine sa Srbijom. Vodstvo je smatralo da Srbija ima od svih južnoslavenskih naroda najbolje uvjete za slobodno djelovanje i željelo je da postane kristalizaciona tačka, Pijemont ujedinjenja Južnih Slavena. Međutim, politička orijentacija Srbije nije to činila mogućim: iste godine kad se održavao Ljubljanski sastanak, i knez Milan i namjesnik M. Blaznavac bili su odlikovani visokim austrijskim odlikovanjima. Tek poslije povlačenja Srbije, kada je vodstvo Narodne stranke steklo uvjerenje da nije moguće ostvariti »revolucionarnu« koncepciju ujedinjenja, opredijelilo se ono za »evolucionu« koncepciju unutar okvira Monarhije. U stavu Narodne stranke ne nalazimo shematski podijeljene i nespojive Radojčićeve dvije koncepcije o ujedinjenju Južnih Slavena, nego se one izmjenjuju prema realnim mogućnostima njihova ostvarenja. Pa i tada kada je vodstvo 1870. prihvatilo »evolucionu« koncepciju, te dvije koncepcije nisu se u njegovu stajalištu međusobno isključivale, i vodstvo je željelo da se radi na pripremama za ostvarenje druge, »revolucionarne« koncepcije.

D. Kermavner pobija u svojim raspravama⁴ postavke N. Radojčića i K. Milutinovića o velikim razlikama između »revolucionarnog« stajališta Omladine, na čelu s Miletićem, i »evolucionog« stajališta slovenskih i hrvatskih po-

¹ N. Radojčić, Svetozar Miletić o jugoslovenskom jedinstvu 1870, Glasnik istorijskog društva u Novom Sadu I 1928, 92.

² I. Prijatelj, Slovenska kulturna politična in slovstvena zgodovina III, 1958, 212.

³ K. Milutinović, Problematika ljubljanskog jugoslovenskog programa 1870. kod Srba i Hrvata, Zgodovinski časopis X—XI, 154—182.

⁴ D. Kermavner, Nekaj kritičnih pripomb k raspravljanju dr. Koste Milutinovića vu tem časopisu, Zgodovinski časopis, 1960, 203—217; Hegemonistična prekonstrukcija jugoslovenskega kongresa v Ljubljani leta 1870, Zgodovinski časopis, 1962, 81—144.

litičara i pri tom dolazi do zaključka — koji se, međutim, ne bi mogao prihvatiti s obzirom na politiku Narodne stranke — u kojem kaže: »Vsa narodnostna politika vzepenjajočega se meščanstva v Avstro-Ogrski druge polovice 19 stoletja sploh ni bila na ravni revolucionarnosti, ker ni bilo pogojev zanjo.«⁵ Pobija, nadalje, postavku da je osnova diskusijama koje su prethodile ljubljanskoj izjavi bila u sukobu dvaju spomenutih suprotnih stajališta. Kermavner je u svojim raspravama položio težište na stajalište Miletića, dok je stajalište Matije Mrazovića i Narodne stranke manje razradio, ali je ipak u tim raspravama kao i u komentaru djelu I. Prijatelja dao i neke ocjene njihova stajališta u južnoslavenskom pitanju.

Na temelju spora koji je 1868. izbio u slovensko-hrvatskom društvu »Jug« u Beču, Kermavner je dao ocjenu stava Narodne stranke u južnoslavenskom pitanju. Predsjednik »Juga« i sedam odbornika bili su Slovenci, ali su društvu, prema Prijatelju, usprkos tome »dajali ton Hrvatje sa svojom pravaško politiko«, zbog čega su Fran Celestin i tajnik Fran Levec i istupili iz društva.⁶ Sam Celestin kaže u pismu Levstiku da u »Jugu« gospodarijo neki Ultrahrvati« i piše: »Jaz sem moral izstopiti za voljo tega iz društva, Dalmatinci ne prihajajo in ena stranka Pozorjeva tudi ne prepogosto.«⁷ U vezi sa sporom u »Jugu«, Kermavner konstatira, doduše, da se povećao broj pristalica A. Starčevića i E. Kvaternika, »dveh narodnostno radikalnih političnih ideologov«, ali ipak zaključuje: »Vendar ni jasno, ali je Prijatelj s svojo oznako hrvaške politike v »Jugu« kot »pravaške« mislil predvsem in bolj na Starčevićevce-pravaše, ki so očitno bili med hrvaškimi člani Juga v manjšini, kakor pa sploh na vse politiziranje, ki se je vrtelo okrog hrvaškega državnega prava, na katero so se sklicevali brez izjeme vsi opozicionalci proti leta 1868 vsiljeni ogrsko-hrvaški nagodbi. Tudi *hegemonske politične orientacije Hrvatov* glede na Slovence, kakor je Prijatelj tu bolje označil tisto njihovo težnjo, ki jo je sicer na nekih mestih v tretji knjigi neustretno imenoval *»Hrvaško piemontstvo*«, niso prinesli na svet in jo zastopali šele pravaši, ampak je bila značilna tudi za pristaše hrvaške Narodne stranke. Oboji so skušali pridobiti slovenske sočlane v »Jugu« za sprejem hrvaškega književnega jezika. Fran *Levec je odložil tajništvo* v »Jugu« zato, ker *je imel horvaške politike zadosti nasploh*, brž čas ne posebej zaradi nastopanja pravašev, ki so se kedaj tako zamerili Celestinu.«⁸

Kermavnerova tvrdnja da je opozicija pravaša i Narodne stranke imala isti temelj: državno pravo Hrvatske, tačna je, iako su neke razlike postojale u shvaćanju o stepenu samostalnosti Hrvatske. Upravo zbog toga da ih tkogod ne izjednači s pravašima zbog zajedničkog temelja opozicije — kako je to uradio i Kermavner, spomenuvši samo momente koji su im bili zajednički, a ne i one u kojima su se oni najviše razlikovali — narodnjaci su uvijek isticali one tačke u kojima se njihova načela razlikuju od pravaških. Kao najveću razliku vodstvo je ukazivalo upravo na shvaćanje »slavenskog« i u užem smislu »južnoslavenskog« pitanja, pa je i Rački završio niz svojih ideoloških članaka pod naslovom »Listovi jednog antiunionista« riječima: »Nemogu završiti ovih

⁵ Kermavner, *Hegemonistična prekonstrukcija*, 99.

⁶ Prijatelj, o. c., 61.

⁷ Isto, 65.

⁸ Isto, 599.

listovah bez jedne opaske, a ta je: da nitko nesmatra mislih u njih razvijenih za misli stranke, koja sebe zove strankom prava. Takovu potvoru odbijam ja od sebe čim odlučnije i svečanije. Jer mogoste tečajem ovih rasprava i to opaziti, da ja ne samo, ne zametavam solidarnosti s ostalimi Slaveni, a najpače južnimi, osobito sa Slovenci i Srbliji, nego da zajednicu s Ugarskom oplakujem i s toga, što se ona solidarnost njom obustavila te se uopće njom priечи razvitak narodni i državni cijeloga južnoga Slavenstva.«⁹

God. 1868 vodstvo Narodne stranke poklanjalo je u svojoj prepisci veliku pažnju južnoslavenskom pitanju, ali je ona bila vezana uz zajednički program sa Srbijom i bila je na nju usredotočena. Nema ni spomena o »hegemonskim težnjama« prema Slovencima — oni se u prepisci koja se bavila južnoslavenskom problematikom uopće ne spominju. Uza svu tobožnju sklonost »hegemonskoj politici« i težnji da odigra ulogu Piemonta u južnom Slavenstvu, vodstvo stranke namijenilo je tu ulogu Srbiji.

Kermavner je naveo mjesta na kojima Prijatelj govori o hrvatskom »piemotstvu«. Na jednom od njih (IV, 80) ono se spominje u vezi s raspadom »Juga«, na drugom (IV, 86) Prijatelj spominje »piemotstvo« u vezi s referatom Celestina od 4. IX 1869, ali u oba slučaja govori o njemu općenito, a na trećem, od Kermavnera naznačenom, mjestu (III, 27) on »piemotstvo« pripisuje pravašima kad kaže: »V slovanskem vprašanju korakajo ‚mladoslovenci‘ preko jugoslovanstva, takrat malo uspehov obetajočega zaradi domišljave hrvaško-pravaške ‚piemontske‘ ideologije ter zaradi srbske državne neurejenosti...« Za razliku od Prijatelja, koji je hrvatsko »piemontstvo« pripisao pravaškoj ideologiji, Kermavner tvrdi: »Tudi ‚hegemonske politične orientacije Hrvatov‘ glede na Slovence, kakor je Prijatelj tu bolje označil tisto njihovo težnjo, ki jo je sicer na nekih mestih v tretji knjigi (prim. našo opombo k str. 26—27 na str. 439) in tudi še v tej knjigi (na str. 80 v opombi pod črto in na str. 86) neustrezno imenoval ‚hrvaško piemontstvo‘, niso prinesli na svet in jo zastopali šele pravaši, ampak je bila značilna tudi za pristaše hrvaške Narodne stranke.«⁸ Međutim, u daljem tekstu Kermavner sam pobija ovu svoju tvrdnju, pa ćemo se poslužiti njegovim izlaganjem i dokumentacijom.

Težište daljeg Kermavnerova izlaganja položeno je na protestnu izjavu članova »Juga« od 16. siječnja 1869. protiv ideja »hrvaškog piemontstva«, koje su se počele u društvu širiti. Prema istraživanjima Kermavnera, pobuda za davanje izjavě potekla je od vodstva Narodne stranke i narodnjaka članova Juga. U vezi s postankom te izjave, Kermavner kaže da je do nje »brez dvoma prišlo na pobudo vodstva hrvaške narodne stranke in njenih pristašev med du-najskimi študenti, ne pa slovenskih članov Juga...«¹⁰

Izjava, koja je, prema Kermavneru, izrazila »jugoslovanške o političke smernice« Narodne stranke, glasi: »Našega odobrenja ne more pričakovati postopanje, kterega se veselé naši neprijatelji in ktero seje seme plemenskega razdora med Hrvati, Slovenci in Srbi. Mi Hrvatje, ki nad vse ljubimo svoje hrvaško ime, mislimo, da *potezati to ime na Slovence i Srbe, kateri prav tako*

⁹ »Zatočnik« 1870, br. 100.

¹⁰ Prijatelj, o. c. IV, 600.

ljubijo svoje slovensko i srbsko ime, se pravi zasmehovati svetinje i posameznega človeka i vsega naroda. Tako postojanje namesto vspaha rodi razdražbo.«¹¹

O izjavi Kermavner dalje kaže: »Dunajska protipravaška izjava je bila dejanje hrvaške politike, delo hrvaške narodne stranke, ki je v njej izrazila svoje jugoslovenske politične smernice hkrati ustrezajoče slovenskim težnjam, zaradi česar so se ji slovenski študenti z Levcem priključili brez najmanjšega omakovanja in tudi brez i najmanjše opozicije v svojih vrstah.«¹²

U zaključnom dijelu izjave, prema Kermavneru, »sledita ugovor *Hrvatov zoper 'potezanje'* ali raztezanje hrvaškega imena *'na Slovence in Srbe, koji prav tako ljubijo svoje slovensko in srbsko ime'*, kakor Hrvati svoje, nato pa *'pripoznanje'* Slovencev *'koristi in potrebe, da se združita hrvaški in slovenski narod'*, ko to *'okolnosti dopuste'*, toda *'samo po dobrovoljnem dogovoru med brati, nigdar pa po sili celega enega naroda ali še manj posameznega človeka'*«. ¹³

Prema Prijatelju, do spora u »Jugu« došlo je zbog pisanja pravaške štamppe, poglavito zbog načela koja je razvijao Ivan Matok, urednik »Hervata«. ¹⁴ Konceptije koje Kermavner spominje tipične su za pravaše i nije trebalo da ga navedu u sumnju, »ali je Prijatelj s svojom oznakom *hrvaške politike* v Jugu kot *'pravaške'* mislil predvsem in bolj na starčevičevce-pravaše, ki so očitno bili med hrvaškimi člani Juga v manjštini, kakor pa sploh na vse hrvaško politiziranje«. ¹⁵ U izjavi, kako je Kermavner donosi, izričito se ukazuje na pravaše i Matoka kao ishodište tih konceptija, pa narodnjaci protestiraju ovim riječima protiv njih: »Ali način, kako g(ospod) dr Matok postopa, ne more dobiti, niti ne bo dobio nikdar našega odobrenja, dokler bude srca plemenitost vabila nas priznavati dobre namere in za narodni napredek koristna dela«. ¹⁶

Sasvim u protuslovlju s tvrdnjom o »hegemonskoj političnoj orijentaciji« i »hrvaškom plemionstvu« kao značajnim za Narodnu stranku, Kermavner je u izjavi naveo »jugoslovenske političke smernice« Narodne stranke, koje se zaista slažu s njezinim načelima.

U vezi s Ljubljanskim sastankom, Kermavner također govori o događajima 1868. i 1869. te kaže: »Posebno negativno je tista leta odmevala v slovenski javnosti okolnost, da 'Hrvati', tj. voditelji hrvaške narodne stranke v hrvaškem saboru, 'niso mislili na to, da bi bili vse nas Slovence vtelovali v svoje državno telo, katero so si hoteli ustanoviti'; marveč 'so zahtevali Kranjsko le do Krke, Istro do Raše in od Štajerske staro celjsko županijo. Zato je 'Narodov' uvodničar leta 1868 vzkliknil: 'Hrvatje! ali zahtevajte celo Slovenijo tja do Belaka, ali pa nič: nas je že tako malo, da se dalje deliti ne pustimo', in je po odklonitvi hrvaškega državno-pravnega pojmovanja, češ da 'bi mogel narod ki ima cele fascikelne listin popisanih z vsakovrstnimi starimi pravicami in privilegiji... več in boljih pravic imeti do samouprave, do svobode in samostalnosti, kakor narod, ki takvih popisanih fascikelnoy nema' pozval Hrvate: 'Podajte nam torej (na temelju narodnosti) bratovsko roko, mi jo bomo z obema rokama spre-

¹¹ Isto, 66.

¹² Isto, 600.

¹³ Isto, 601.

¹⁴ Isto, 65, 6.

¹⁵ Isto, 599.

¹⁶ Isto, 601.

jeli! V letu 1869 je 'Slovenski narod' še dvakrat omenil odiozni hrvaški 'program', da 'bi tudi mi Slovenci morali nekaj mesa od svojega telesa odrezati' za večjo Hrvasko¹⁷. Kako se vidi, Kermavner nije jasan kad govori o hrvatskom »programu«; prema njegovu izlaganju dobiva se dojam da je to bio program Narodne stranke 1868. i 1869.

Nejasno je formulirano stajalište Narodne stranke i u članku Ferde Kočevara, kako ga Kermavner citira u vezi s Ljubljanskim sastankom. Članak govori o hrvatskoj opoziciji i kaže da je neuspjeh hrvatsko-ugarske nagodbe »pripravil našo opoziciju na to, da se je odložila — ne odložiti svoje historično oružje (državnega prava), ampak k njemu še drugo oružje na pripomoč vzeti, in to oružje je ideja jugoslovanstva! Pokazalo se je, da 'ekskluziven hrvatizem, kakor stvari v Evropi denes stoje, ne more na bodočnost računati, ravno tako ne, kakor tudi država Slovenija »ne«; a dokler so Hrvati svoj izključen... hrvatizem prakticirali, niti Slovenci njim, niti oni Slovincem niso pomoći mogli'«. ¹⁸

»Ekskluziven hrvatizem« bio je stran Narodnoj stranci a ideja jugoslovanstva« bila je dio stranačke ideologije mnogo prije negoli ju je Kočevar unio kao novo »oružje« u borbu Narodne stranke.

Zaključci u kojima se hegemonističke težnje izričito pripisuju Narodnoj stranci kao i ona mjesta u tekstovima gdje se općenito govori o takvim tendencijama kao hrvatskim, navode na krivi zaključak da su to bile značajke južnoslavenske politike Narodne stranke u razdoblju od 1868. do 1870. Naprotiv, takve je koncepcije razvijala pravaška štampa i one se nikako ne mogu označiti općenito kao hrvatske.

Stav vodstva Narodne stranke 1870. i momenti koji su ga pokretali na saziv Ljubljanskog sastanka tumačeni su u dosadašnjoj literaturi uglavnom na temelju podataka i ocjene koju je dao Milan Makanec u svojim polemičkim člancima u »Primorcu«. ¹⁹ Makanec je te članke pisao 1876, u vrijeme kad je njegova borba protiv Narodne stranke dosegla svoj vrhunac. Makanec vidi u sazivu ljubljanskog sastanka taktički manevar, s kojim je vodstvo stranke željelo imponirati Andrássyju a da na ujedinjenje Hrvata i Slovenaca nije ozbiljno pomišljalo, što tobože najbolje potvrđuje činjenica da je nedugo poslije ljubljanskog sastanka napustilo državoupravnu borbu i započelo pregovore s ugarskim ministrom predsjednikom Lonyayjem o reviziji Nagodbe. Makanec se u svom prikazu ograničio na redanje činjenica, a one same po sebi mogu dovesti i do zaključka do kojega je došao. Naime, Makanec razmatra tok politike Narodne stranke isključivo sa stajališta događanja u Hrvatskoj, ne uzimajući uopće u obzir političku situaciju u Monarhiji i Evropi. Međutim, upravo u razdoblju od 1870. pa do zaključenja revizije Nagodbe 1873, vanjsko politički događaji snažno su utjecali na smjer politike Narodne stranke.

Poticaaj za saziv Ljubljanskog sastanka dale su pruske pobjede nad Francuskom i kombinacije o promjenama koje bi zbog toga mogle uslijediti i u Evropi i u Monarhiji. Od događanja u Monarhiji imenovanje Hohenwartova

¹⁷ Isto III, 523.

¹⁸ Isto, 524.

¹⁹ Sakupljeni članci izašli su u brošuri M. M a k a n e c, Moja ispovijed narodu, Kraljevica 1876.

ministarstva mnogo je utjecalo na stav vodstva Narodne stranke jer je ono bilo uvjereno da se dualističko državno uređenje neće moći održati ako ministarstvo uspije provesti federaciju u Cislajtaciji. Pad Hohenwartova ministarstva i konačno učvršćenje dualizma, jednako kao i sve povoljnija vanjskopolitička situacija Monarhije u Evropi, potakli su vodstvo na zaokret u politici i u spomenici od 1. siječnja 1872. Narodna stranka odrekla se državno-pravne borbe i priznala nagodbeni zakon kao temelj za svoju daljnju djelatnost. U vrijeme održavanja Ljubljanskog sastanka inicijativa za pregovore dolazila je od Andrásyja ali ju je vodstvo odbijalo uvjereno da je politička situacija općenito povoljnija za Narodnu stranku nego za Mađare, što je Rački izrazio ovim riječima: »Koliko bismo željeli da si stanje poboljšamo, toliko je više u interesu Mađara da se s nami izmire«. Tek poslije pada Hohenwartova ministarstva odazvalo se vodstvo Lonyayevim pozivima za pregovore o reviziji Nagodbe.

Makanec nije nikada pripadao najužem krugu vodstva Narodne stranke i nije isključeno da s tim momentima nije uopće bio upoznat. Svakako u vrijeme Ljubljanskog sastanka nije vodstvu bilo potrebno da imponira »Andrásyju kako bi ga lakše sklonilo na pregovore, jer je inicijativa za pregovore dolazila upravo od njega.

Najkritičnije poslužio se Makančevim člancima I. Prijatelj zaključujući da su 1870. Mrazović i vodstvo Narodne stranke istinito nastojali oko ujedinjenja Hrvata i Slovenaca na osnovi evolucije, a kao sporedno, da nije isključeno da su isti tren željeli i Andrásyju imponirati hrvatsko-slovenskom povezanošću.²⁰

K. Milutinović formalno se ogradio od Makančeve ocjene napomenom da joj valja pristupiti s mnogo opreza, ali ipak citira Makančeve članke bez ijedne primjedbe, tako da ono što od njega saznajemo o motivima saziva Ljubljanskog sastanka i o stavu vodstva Narodne stranke jest objašnjenje i ocjena Makanca.²¹

N. Radojčić preuzima Makančevu negativnu kritiku rada vodstva Narodne stranke 1870 bez ikakvih ograda i čak je i potencira riječima: »Mrazović se divio svojoj mudrosti, što se nije vezao ni uz Austriju, ni u Mađarsku. Vodio je politiku slobodnih ruku. To su, međutim, bile spletke, ne politika. Milan Makanec je malo preterao, kada je proglasio celu ovu akciju Mrazovića i njegovih prijatelja kao svesnu prevaru. Bilo je u njoj i samoobrane.«²²

Na stajalište Mrazovića osvrnuo se i D. Kermavner objašnjavajući ga na temelju nekih uvodnih članaka u »Zatočniku«. Već je Milutinović pripisao uvodnike »Zatočnika« Mrazoviću, ali nije iz njih izvodio Mrazovićevo stajalište. Uvodnike u »Zatočniku«, kao i kasnije u »Obzoru«, pisao je u pravilu J. Miškatović i potpisivao ih inicijalom M. ili rjede Mi . . Katkad je uredništvo to mjesto u novinama prepuštalo člancima značajnima zbog problematike koju su razrađivali ili zbog lica koje ih je napisalo. Upravo 1870 bio je to čest slučaj, jer je to bilo vrijeme najjače borbe i ideološkog razračunavanja između triju struja u stranci. U duhu unionističke struje napisao je Miškatović niz članaka: »Listovi jednog unionista«, na koje je Rački odgovorio u »Listovima jednog antiunionista«, u kojima je pobijao unionističke koncepcije, a poslije njega

²⁰ Prijatelj, o. c., 225.

²¹ Milutinović, o. c., 173—175.

²² Radojčić, o. c., 100.

borio se i Milan Makanec u svojim člancima: »Mlada stranka narodne opozicije« za pobjedu antiunionističke koncepcije u stranci. U duhu treće struje, »revizionističke«, napisao je i Jovan Živković niz članaka: »Misli i nazori o današnjoj situaciji« pod pseudonimom »Pisac sa Drave.«

Ako izuzmemo članke o Društvu za isušenje Lonjskog polja, Mrazović je između prvaka stranke najmanje pisao u novinama. Još 1868. tužio se Strossmayeru kako mu vrijeme potpuno iscrpljuju stranački »tekući poslovi, dopisivanje i agitacija«, tako da ne dopiјеva pisati u organu stranke. Pogotovu je to bio slučaj 1870. kada je osim obrane u parnici koju je protiv njega vodio ban L. Rauch, bio potpuno zaokupljen pripremama i organizacijom velikih sastanaka stranke u Maksimiru i zatim u Sisku i Ljubljani. Iako sam nije dopiјevao pisati u novinama, budno je pazio što piše i kakvo stajalište zauzima stranački organ. Tako je u vrijeme pregovora o reviziji Nagodbe potkraj 1878. želio da se Miškatoviću oduzme uredništvo »Obzora« i s tim u vezi pisao Račkom: »Ja držim da je Miškatović izgubio pravac. U tih okolnosti treba da list njegovu uplivu oduzme. Ja Vas molim, sazovite odbor i učinite red, pa ili Miškatovića posve uklonite ili naredite, da bez kontrole odbora nesmiје pisati o sadašnjoj našoj politici ni riječi.«²³

Godine 1870, pogotovu u vrijeme sazivanja sastanaka u Sisku i Ljubljani, Mrazović nije samo pratio pisanje stranačkog organa nego je u svojim pismima Antonu Tomšiću i Mihi Klaiću davao i iscrpne upute i označivao pravac u kojem treba da »Slovenski narod« i »Narodni list« pišu o problematici vezanoj uz te sastanke. Osim toga davao je obavijesti listovima izvan zemlje pa i Prijatelj navodi da je izvještaj o sisačkom sastanku u »Wandereru« »čisto prikazan resnično in je menda pisan v Mrazovičevi pišarnici.«²⁴

Kermavner je uvodnike »Zatočnika« pripisao Mrazoviću, iako članci koje navodi nose, osim jednoga, karakteristike Miškatovićeva stila. Ne samo način izražavanja nego i mišljenja tipični su za Miškatovića. Već prve riječi citata koji Kermavner donosi (»U otajstvene knjige budućnosti«) jedva se mogu zamisliti kao plod Mrazovićeva pera. Mrazović je velikom jasnoćom i bez suvišnih riječi i ukrasa izlagao svoje misli: kičene fraze i zvučne usporedbe bile su mu strane. Jedino, uza svu odmjerenost i škrtost u izražavanju, Mrazović je često znao biti ironičan, a i to ne toliko izravno, koliko bi zaključak iz svega navedena bio sam po sebi ujedljiv, sarkastičan.

U spomenutom članku — koji citiramo zajedno s Kermavnerovim primjedbama — posve u skladu s Miškatovićevim načinom izražavanja, nastavlja se: »U otajstvene knjige budućnosti nije nikomu suđeno zaviriti; no prošlost habsburške monarhije dokazuje žilavost, za koju se ne zna, da li veće udivljenje ili strah uzbuđuje... Ona se uz sve promene svijet pokretajućih ideja preobrazivala i pomlađivala od najnižeg bezsilja do najviše snage.' Mrazović je ustrezno svoji želji razvijal lepo iluzijo o avstrojugoslavenski monarhiji, ki bi ,se prema duhu vremena ustrojilo po pravdi jednakoј za vse narode', in je pri tem sodil, da ima pred seboј le preprost, a od Miletičevega pravilnejši račun: ,Kad sve ovo navodimo, ne izričemo nikakve svoje želje, nego crpimo

²³ Arhiv JAZU, Ostavština F. Račkog, Mrazović Račkom 21. XI 1872.

²⁴ Prijatelj, o. c. III, 92.

opomenu, da nije probitačno ičiju budućnost snovati na propasti ovakve Monarhije i odmitati od sebe dobro koje se pruža (?!), za volju boljemu, koje se istom negdje u tamnoj magljuštini sakriva.'²⁵

Nadu u »pravednost« Monarhije kao i uvjerenje o njezinoj »žilavosti« koje je Miškatović ovdje pomalo patetično izrazio, često susrećemo kod Kermavnera, a prema njemu i kod F. Zwitvera, kao dvije glavne značajke Mrazovićeve stajališta u vrijeme Ljubljanskog sastanka. Osim načina izražavanja tipičnog za Miškatovića koji se volio služiti slikovitim riječima i usporedbama, u članku je došla do izražaja i skeptičnost koja je bila u velikoj mjeri svojstvena njegovu načinu mišljenja. Miškatović je općenito bio skeptičan prema novim kombinacijama i više je vjerovao u »žilavost« onoga što postoji. On nije vjerovao ni u promjenu dualističkoga državnog uređenja i u »Listovima jednog unionista« zalagao se za koncepciju unionističke struje u stranci. U vrijeme Ljubljanskog sastanka, njegova skeptičnost došla je do izražaja u nepovjerenju prema kombinacijama vezanima za propast Monarhije, kao što se 1871. ispoljila u nevjerovanju u promjene vezane uz Hohenwartovo ministarstvo, u čiji uspjeh je Miškatović od svih prvaka stranke najmanje vjerovao.

Između članaka koje Kermavner navodi jedino članak: »Još razprava ljubljanskog programa« nosi mjestimično značajke Mrazovićeve načina izražavanja. Nije isključeno da je Miškatović dobio od Mrazovića skicu za članak u kojoj je ovaj razradio glavne misli i stajalište koje bi list imao zauzeti, kao što je to uradio i za »Slovenski narod« i »Narodni list«.

O članku: »Ne žrtvujmo Slovenaca«, Kermavner kaže: »Ta članek je bil pač Mrazovičev polemični vrhunec tako v idejnem pogledu kakor tudi po temperamentnosti!«²⁶ Međutim, članak nosi karakteristike Miškatovićeve stila, i upravo ono što Kermavner smatra »polemičkim vrhuncem« i izrazom »temperamentnosti« Mrazovića neke su od značajka Miškatovićeve načina izražavanja.

U vezi sa stavom Miletića, Kermavner je ocijenio i stajalište Mrazovića. Miletić je u svojim člancima u »Zastavi« pretpostavio da će Slovenci zbog svojega geopolitičkog položaja ući u sklop Velike Njemačke, a Južni Slaveni da su sami i suviše slabi da se zbog Slovenaca sukobe s Njemačkom. Zbog toga je Miletić privremeno odvojio pitanje Slovenaca od pitanja Hrvata i Srba i ostavio da ga riješi budući veliki sukob između germanstva i slavenstva. Nadalje je Miletić izrazio nepovjerenje u mogućnost da se ujedinjenje Južnih Slavena postigne u Monarhiji a o tome Kermavner kaže: »Kar se tiče vere in nevere, po naslednji izjavi ‚Slovenskog Naroda‘ razlike med njimi in Miletičem ni več bilo: ‚Mi smo morda idealisti. Mi hočemo da se v Avstriji Jugoslovani zjedini. Mi mislimo — nepoboljšljivi idealisti — da nam Avstrija še more pravična biti in da v tej pravičnosti more še dolgo živeti. — On pa je pesimist. Mogoče, da je njegova prava, da nam Avstrija tega edinstva nigdar ne bode privolila. To skoro verjamemo, da tega smo skoro preverjeni sami.‘ ‚S to izjavo se je ‚Slovenski Narod‘, ki članka ‚Ne žrtvujmo Slovenaca‘ ni bil sploh zabeležil, odmaknil od Mrazovića, ki je — kakor smo videli, naravnost naivno — zgotavljal, da bodo avstroogrski Jugoslovani dosegli svoje združenje od ‚di-

²⁵ Kermavner, o. c., 115.

²⁶ Isto, 128.

nastije Mađarov in avstrijskih Nemcev'!²⁷ Ako ovaj zaključak povežemo s ostalim izlaganjem Kermavnera dobivamo dojam da je dio slovenskih političara odobravao načela i misli ljubljanskog sastanka i da je bio pripravan raditi u pravcu njihova ostvarenja — ali bez »naivnosti« da bi taj rad mogao biti uspješan.

Što se tiče samog Mrazovića, Kermavner nije naveo otkuda potječu citati s pomoću kojih je dao ocjenu njegovih stava, ali u cijeloj Mrazovićevoj korespondenciji ne možemo naći ovako, zaista, »naivno« formulirane misli.

Niti Mrazović niti vodstvo Narodne stranke nisu mislili da bi se najviši krugovi Monarhije odlučili na tako krupne promjene u redovitim prilikama, nego su pretpostavljali da će ih tok događaja na to primorati. Vodstvo stranke ispunilo je uvjerenje da će se događaji razvijati »munjevitom brzinom«²⁸ i da je potrebno smjesta nešto poduzeti kako Južne Slavene ne bi ti događaji zatekli nepripravne.

Koliko je vodstvo »naivno« vjerovalo »da bodo avstroogrski Jugoslovani dosegli svoje združenje od dinastije, Mađarov in avstrijskih Nemcev«, najbolje pokazuje pismo koje je u povodu ljubljanskog sastanka Strossmayer pisao Mrazoviću. U prvi tren pomišljao je da bi za kombinaciju o ujedinjenju Južnih Slavena zainteresirao cara i Andrassyja, jer bi južnoslavenska skupina bila najsigurnija obrana Monarhije u slučaju rata na Istoku a uz to i najsigurnija zaštita Jadrana od naleta Nijemaca.

Mrazović je bio obavijestio Strossmayera o rezultatima sisačkog sastanka i pitao ga da li namjerava prisustvovati ljubljanskom sastanku, a Strossmayer je u svojem odgovoru, osim odobravanja odluke da se Južni Slaveni u Monarhiji sakupe na sastanak, ponovo naglasio i potrebu približavanja Srbiji te kaže:

»Vrlo odobravam da se sastajete sa svih strana naše zemlje u ovo ozbiljno doba. Pače kao što sam Vam natuknuo u mome posljednjem listu, dobro bi bilo u živo se općenje upustiti sa liberalnim življenjem u Srbiji. Misao ne samo trojednu kraljevčinu nego i Sloveniju u jako državno tijelo združiti dobra je i probitačna, i za dinastiju i za monarhiju. A buduć se o tomu pošteno i ozbiljno misli, da takovo tijelo stupi u užji državopravni odnošaj sa Ugarskom to bi i Ugri imali tu misao podupirati. Kad dakle stvari tako stoje i veliku znamenitost dobivaju događaji koji su se na zapadu zbili i događaji koji se na istoku pripravljaju, nebi imali biti ni Mađari ni dinastija proti tomu. Od toga međutim što će reći Mađari, što će reći dinastija na to zavisi bili ja mogao prisustvovati pri sastanku vašemu u Ljubljani ili ne. Što se moje volje tiče, ne ima dvojbe, da bi ja rado svagdje sebe uložio, gdje se ma o kakvoj koristi našega naroda radi. Ali je pitanje, da li neću izlaganjem samoga sebe, sebi škoditi a narodu ne koristiti, što toliko u današnjih barem okolnostih znači, koliko mu upravo škoditi. Kad sam pročitao Vaš list prva mi je misao bila, da buduć mi je i onako zbog slaba zdravlja u južnije predjele poći, da udarim putem preko Beča i Pešte, pak da se još jednom sa Andrassyjem porazgovorim. Međutim se poslije domislih da je badava sa Andrassyjem razgovarati. Mađari žele i ludo

²⁷ Isto, 130.

²⁸ To je bilo također uvjerenje Račkoga koji je 19. IX pisao Strossmayeru da se pokazala potreba »da se dogovaramo kako nas ne bi događaji koji se munjevitom brzinom razvijaju, nepripravne zatekli« (F. Šišić, Korespondencija Rački-Strossmayer I, 120).

misle da u njihovomu interesu leži slabiti trojednu kraljevinu da ju laglje smiese i progutaju. Luda misao. Odrekav se dakle toga, pomislio sam nebil bilo s carem o tomu govoriti? Ako bi vi tamo tu nakanu odobrili, ja bi to učinio. Naravno ako tu misao car nebi poprimio, ili, što je vrlo vjerojatno, ako nebi želio da ja pri tomu sastanku budem ja nebi mogao doć u Ljubljanu. Jerbo kako gore rekoh sebi bi škodio a stvari nebi pomogao. U opće ja dvojim jako, dali će ta misao danas u višjih kruzi podpore naći. Tu je sve slijepo. A stoji li stvar doista tako, onda je mnogo bolje, mene u rezervi držati i bez skrajne nužde u pogibelj (me)ne voditi. Ja sam čvrsto uvjeren da se Slovenija s nami spojiti ima, ako se misli od nemecke navale spasiti. Međutim dvojim, jedali je sad već vrijeme otvoreno pred carem s tom misli naprijed stupiti. Ta bi se misao imalo prije više nješto u novinama i sastanci pretresivati i u sviet uvađati, pak onda istom na praktično polje s njom stupiti. Dakako da nas je vrijeme u tome i događaji pretekli. Možebit bi danas bolje i praktičnije bilo samo o jedinstvu trojedne kraljevine raditi, a ostalo bi s vriemenom sliedilo. Međutim kako rekoh vrijeme nas gazi, i ja sam pripravan sve učiniti šta mogu. Samo mi je se čuvati da se zabadava i prije vremena ne žrtvujem.«²⁹

Kao i Miletić, koji je u »Zastavi« postavio prigovor da bi prva zadaća imala biti ujedinjenje Trojedne kraljevine a tek onda ujedinjenje s ostalim Slovenima u Monarhiji, Strossmayer je također bio istog uvjerenja, samo što je on pretpostavljao da će se događaji izvanredno brzo odvijati i smatrao da je potrebno što je moguće brže poraditi oko šireg ujedinjenja Južnih Slavena. Nadalje je Strossmayer tačno ocijenio da ne bi imalo uspjeha zainteresirati odlučujuće krugove Monarhije za ujedinjenje Južnih Slavena i molio je 15. studenog Račkoga da ovu njegovu odluku saopći Mrazoviću: »Molim Vas recite Mati, da sam se glede toga drugačije domislio. Nije hasne s Magjari govoriti a car siroma nije svoj.«³⁰

Slično kao Kermavner ocijenio je stajalište Mrazovića i F. Zwitter kada kaže da »po podatkih pri Prijatelju in Kermavnerju ne mora biti dvoma, da si je Mrazović zamislil zedinjenje Hrvatske in Slovenije najprej v obliki nekakega subdualizma v ogerski državni polovici in da je poznaje vsaj v svojih javnih članke, izražal vero v obstoj habsburške monarhije in celo v njeno pravičnost; to pač etapa na proti, na kateri je postal nekaj časa kasneje pristaš revidirane ogrsko-hrvatske nagodbe.«³¹ U osnovi također na temelju Makančeva tumačenja, uzima i Zwitter da je ljubljanski sastanak bio »etapa na poti« do revidirane Nagodbe. Međutim, i za Mrazovića i za vodstvo Narodne stranke vrijeme saziva ljubljanskog sastanka bilo je razdoblje žestoke državopravne borbe a ne etapa na putu prema revidiranoj Nagodbi, čiji pristaša Mrazović nije bio. Mrazović se borio za reviziju Nagodbe na temelju zahtjeva koje je prema željama Strossmayera, postavio kraljevinski odbor za reviziju Nagodbe u svojem elaboratu od 8. studenog 1872. Pristaše stvarno revidirane Nagodbe bili su Vončina i Miškatović, što je i dovelo do loma u vodstvu stranke koji je od 1877. sve očigledniji pa 1880. završava naposljetku rascjepom.

²⁹ Arhiv JAZU, Ostavština J. J. Strossmayera, Strossmayer Mrazoviću 4. XI 1870.

³⁰ Šišić, Korespondencija I, 117.

³¹ F. Zwitter, Nekaj problemov okrog jugoslovanskoga kongresa v Ljubljani leta 1870, ZČ XVI, 1962, 157.

Prema Kermavneru, Zwitter je pripisao uvodnike »Zatočnika« Mrazoviću i na temelju njih zaključio da Mrazović nije vjerovao u propast Monarhije. »ampak je izražal tudi vero v žilavost te monarhije in upanje, da bo ona vendar pravična in da bo zadovoljila svoje Jugoslovane«³² O Mrazovićevu uvjerenju u »žilavost« Monarhije ponovo govori i Kermavner u vezi s izjavom Laze Kostića i kaže da »iz nje izvemo pač da se z Mrazovićevimi hvalisanji, 'žilavosti habsburške monarhije', v polemiki z Miletičem nikakor ne strinja in da takšnih 'nazorov' ni opazil na ljubljanskem kongresu pri nobenem predlagatelju ,izjave'.«³³

O Mrazovićevu tobožnjem uvjerenju o »žilavosti« Monarhije možemo reći samo to da je on potvrdio mišljenje slovenske štampe i Tomšiča kada su oni izrazili vjeru u tu »žilavost«, konstatirajući: »Nu vi ste dobro opazili, da ćemo još dulje bivati u habsburškoj monarhiji nego Miletić misli.«³⁴

Zapravo iz novinskih članaka koji su između ostaloga imali i taj zadatak da vodeće krugove Monarhije zainteresiraju za pitanje ujedinjenja Južnih Slavena, ne bismo mogli izvoditi ni stajalište samog pisca tih članaka, Miškatovića. Svakako, ukoliko se željelo u odlučujućim krugovima postići zanimanje a eventualno i podršku toj zamisli, nije se moglo o samoj Monarhiji pisati negativno nego se moralo izraziti povjerenje u nju pa i u njezinu »pravednost« — što još uvijek ne mora značiti da je sam pisac novinskog članka bio u nju uvjeren.

Miškatović zapravo i nije tako »naivno« izrazio uvjerenje u pravednost Monarhije kako bi se to moglo zaključiti prema Kermavneru koji je tek djelomično i ne najtačnije izrazio njegovu misao kad kaže: »Mrazović (tj. Miškatović) je ustrezno svoji želji razvijal lepo iluziju o avstro-slovanski monarhiji, ki bi se prema duhu vremena ustrojila po pravdi jednakoj za sve narode.« U potpunosti ova rečenica glasi: »Beust-Andrassyevska monarkija nije za dugo moguća, jer draži Njemačku, Rusiju i većinu svojih narodah, al je moguća i puna života ,kada se prema duhu vremena ustroji po pravdi jednakoj za sve narode.« Zapravo Miškatović i nije razvijao iluziju o Monarhiji koja će se pravedno ustrojiti, nego je izrazio uvjerenje da je ona moguća ukoliko se »ustroji po pravdi.«³⁵

Što se tiče Mrazovića iz njegove korespondencije možemo jedino zaključiti da je on smatrao sastanke kao pripravu, utiranje puta ujedinjenju i da je bio uvjeren da će razvoj događaja ići u prilog ujedinjenju. Nema nikakvih dokaza o njegovu uvjerenju u »nesavladivu žilavost«: Monarhije i o »naivnoj vjeri« u njezinu »pravednost«.

Zwitter donosi, prema Makancu, da se Mrazović borio za »dualistički program« ujedinjenja i kaže: »Kolikor je mogoče sklepati iz skromnih doslej znanih virov, se je na kongresu diskutiralo predvsem za in proti prvi možnosti (tj. ujedinjenja unutar okvira Ugarske) kar bi mogli domnevati že na podlagi predzgodovine kongresa. Za to govori poročilo Makanca, ko je — seveda već kakor pet let pozneje, ko je bil že politični nasprotnik Mrazovića, ki je pristal na revidirano nagodbo — tvrdil, da je Mrazović hotel doseči izjavo za to mož-

³² Isto.

³³ Kermavner, o. c., 121.

³⁴ Prijatelj, o. c., 217.

³⁵ Zatočnik, 1870, br. 289.

nost, da se pa proti temu in za federalistično rešitev namesto dualistične izrazil najprej Slovenec dr. Tonkli, nato so se mu pa pridružili Slovenec dr. Razlag, dalmatinski Hrvat Danilo, vojvodinski Srb Laza Kostić in Makanec sam, tako da je predlog propadao.³⁶

Slično možemo zaključiti i iz članka L. Kostića u »Zastavi« od 20. XII 1870, u kojem on kaže: »Dobit je iz ljubljanskog sastanka po jedinstvo celokupnog južnog slavenstva ova: što se nije primio ni program dualistični ni federalistični. To je, istina, samo negativna dobit, ali prvo, često biva u politici, da se negativna dobit časom pretvori u pozitivnu, a drugo, kad se pomisli da su uz dualistični program bili saziivači, a uz federalistični domaćini sastanka, onda je dobit, veća, nego što se mogla očekivati.« Iako Mrazović nije direktno spomenut, ipak bi se on kao glavni organizator sastanka morao ubrojiti među »saziivače.«

Iz Kostićeva članka može se nadalje zaključiti da se diskusija na sastancima vodila oko dvije koncepcije, unionističke i federalističke, a upravo u to vrijeme ista se diskusija vodila i u samoj Narodnoj stranci.

O tim dvjema stajalištima raspravljalo se mnogo još u »Novom Pozoru« i upravo je Mrazović u diskusiji s Hellenbachom s nekoliko riječi jasno povukao razliku između tih dvaju gledišta, kada je prigovorio Hellenbachu da on »priznaje paritet trojednoj kraljevini prema Ugarskoj dočim joj ga niječe prema trećemu, prema Austriji« i kao antiunionista zaključio je da je time »izvršio po mojem mnijenju dialektički ‚curiosum‘.«³⁷ Za razliku od unionista koji su držali da je državno pravo Hrvatske povezano s ugarskim, federalisti su, naime, smatrali da se ugarsko državno pravo može dijeliti, da je sastavljeno iz dvaju ravnopravnih, samostalnih i neodvisnih prava: Iz ugarskoga državnog prava i iz hrvatskoga državnoga prava.

Uz antiunionističku struju u Narodnoj stranci bila je jaka i unionistička struja i upravo 1870. došlo je između njih do oštrog ideološkog razračunavanja. Za koncepciju unionističke struje zalagao se u »Listovima jednog unionista« Miškatović, a uoči sisačkog sastanka napisao je i nekoliko članaka koji daju uvid u kombinacije kakve su se vezivale uz »dualistički program« koji je na sastanku i pobijedio. Sudeći prema Miškatovićevim člancima, program se zasnivao na predpostavci da će Bismark nastaviti rat u cilju stvaranja Velike Njemačke. Miškatović je prenio iz »Pester Lloyd« članak predsjednika ugarskog sabora Pavla Somchicha u kojem je ovaj donio svoj razgovor s nekim Veliko-Nijemcem »o stanju stvari koje će na istoku nastati usljed ujedinjenja Njemačke«, u čiji sklop su imale ući i cislajtanske pokrajine. Poslije ujedinjenja Njemačke, Nijemac je zamišljao budućnost Monarhije tako da će njezin vladar biti »car konfederirana carstva na donjem Dunavu i kralj Ugarski, hrvatski i slavonski, dalmatinski i romanski!!!«³⁸ Nadalje je Nijemac kazao: »To

³⁶ Zwitter, o. c., 167.

³⁷ »Novi pozor« 1867, br. 132, Gospodinu barunu Hellenbachu, III.

³⁸ Srbija se u Smochičevu članku ne spominje izričito kao sastavni dio donjo-dunavske federacije, nego se u vezi s njom kaže: »Onaj dio južnih Slovena koji stanuje u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji, spajaju povjesničke uspomene i zajedničke ustanove s Ugarskom i diele ih od Bosne i Srbije, kojim kan da je od providnosti dosuđena druga misija, međutim nalaže i ovima njihova korist, da s ovima prvima savez sklope.«

i toliko smijete od ujedinjene, Velike Njemačke države očekivati, a to je više, nego li vi svojom silom ikada postići možete.«³⁹

U idućem članku: »Donjodunavska federacija« daje Miškatović komentar Somschichevu članku a uz to i svoje mišljenje što bi valjalo poduzeti pred opasnošću koja prijete od Velike Njemačke. Prvo komentira zamisao stvaranja Donjodunavske federacije i kaže da je »Somschich pripadnik stranke koja je Košutovu podunavsku konfederaciju ismijala kano sanjarsku utopiju a evo Košutovu ideu o podunavskoj konfederaciji ponavlja i veliko-njemački znanac Somschichev, naravno pod carskim šešikom, gdje ju je Košut samo u republici nazrievao.' U bitnosti to je misao jedna te ista.« Nadalje kaže: »Njemačka želi oduzeti od Austrije onoliko, koliko joj ide za sada u račun, a ostalo sačuvati od Rusije ona će podupirati podunavsku konfederaciju pod austrijskom carskom dinastijom. Istočna carevina pruskim uplivom stvorena, stajala bi pod njezinom zaštitom i služila kano straža proti panslavizmu za veću sigurnost pangermanske države i njezine svjetske moći. U toj svjetskoj moći smatra veliki Nijemac ravnovjesje Evrope.«

»Nadati se je — nastavlja Miškatović — da mađarski organi neće mukom mimoći preko Somschicheva pisma a mi smo vrlo znalični, što će o njemu suditi. Što mi sudimo kazati ćemo odmah. Ako je dobro, ako je u obćenitom interesu, da ruski kolos neproguta zemlje donjega Dunava da naročito ništa nezagradi od zemaljah naše monarhije, isto tako niti je korisno niti potrebno da cislajtanske zemlje pripadnu velikoj Njemačkoj. Od tako velike, snažne Njemačke poremetila bi se ravnoteža sila u Evropi a donjodunavske zemlje nebi ni godinu danah bile sigurne od njezine premoći.«

»Što je pako u interesu nas sviju skupa, jest dovoljno i snage uz rivalnost, koja je očevidna među Njemačkom i Rusijom, da složnom i razumnom politikom izvedemo. Niti jedan časak nemože biti sumnje, da će se Češka i Galicija, kada im se prizna samostalnost kraljevina dragom i radosnom voljom pridružiti, ne Njemačkoj nego ovoj federiranoj donjodunavskoj carevini, koju risuje Somschichev karlzbadski znanac, kao što je nesumnjiva istina, da će slovenski krajevi (u tekstu pogrešno: »slavenski krajevi«; V. C.) u svojem interesu pristupiti kraljevini Hrvatskoj, kad se ova popuni s Dalmacijom i Krajinom, i kada se valjano izravna s Ugarskom.«

Pod kraj svojeg izlaganja Miškatović kaže: »Osnova velike Njemačke mogla se je odmah slutiti; nu kada je preko Pavla Somschicha predana mnogobrojnom občinstvu Evrope, austrijske i donjodunavske zemlje nesmiju čekati na veliku Njemačku, da ju ona izvede, jer će ju ona izvesti na svoju korist, a našu nevolju; nego se valja požuriti da ju one same u svom i svoje budućnosti interesu čim prije izvedu.«⁴⁰

Osnovna je misao Miškatovićeva izlaganja da se težište Monarhije zbog Njemačke opasnosti ima položiti na Ugarsku koja bi se povećala Slovenijom, Dalmacijom i Krajinom a kojoj bi pristupile i Češka i Galicija ako im se prizna samostalnost. S ovom osnovom podudaraju se i zaključci sisačkog sastanka.

³⁹ »Zatočnik« 1870, br. 234.

⁴⁰ »Zatočnik« 1870, br. 235.

O nužnosti da se Slovenci isključe iz Cislajtanijske pisao je Miškatović u članku »Hrvati i Slovenci«: »U oči takvih izgleda nije dobro niti za svijetlu krunu, niti za Slovence, niti za Monarhiju u obće, da sudbina slovenskoga naroda ostane tako usko spojena s njemačkim življem, kako je dosele gledamo, tim manje, što upravo slovenski narod drži u rukama ključ na vrata k jadranskomu moru od strane Njemačke. U ovom posljednjem obziru slaže se i evropski interes sa interesom Slovencah i Hrvatske po čemu njihova politička osnova može iščekivati nužnu podporu i van granicah monarhije.«⁴¹

Miškatovićevu osnovu poduprla je »Zastava«, i ona u članku »Na raskršću« piše: »Netreba ni spominjati kakvu bi korist imala Ugarska, odnosno Mađari za budućnost odtuda, kad bi tako, politički spojena Slovenska sa trojednicom, gradom Riekom, vojenom krajinom i Dalmacijom stajala u uniji sa Ugarskom.« Nadalje: »Kad Nijemci austrijski pripadnu Njemačkoj, izmienit će se dosadašnji odnošaji ostalih država koje kao krunovine sačinjavaju Austriju. Naročito će to presudno uticati na odnošaj Ugarske prema ostalim krunovinam, jer u granicah koje budu kašnije okruživale državu kojom vlada habsburška kuća, bit će samo Slaveni i Mađari«. »Prije nego što nastupi momenat — kaže se zatim u članku — koji će razriješiti državu od današnjeg geografskog oblika, moraju Mađari osigurati sebi naslon za svaki slučaj.« Stvoriti će se »nova država u konfederativnoj formi. Mađarom valja za rana u njoj mjesta i položaja tražiti; što ga budu prije i bolje spremili s tim po njih bolje. Ako misle da će im naslon na Njemačku veću korist donieti, onda nevide dalje od nosa; naslon na ujedinjenu Njemačku, bit će im, ako ne posve nemoguć, ono za cijelo vrlo otežan. A još je pitanje da li će ih Njemačka i trpiti?«⁴²

U »Narodu« komentirao je Somchichev članak M. Polit — Desančić. On se ne protivi stvaranju podunavske konfederacije jer je smatra potrebnom zbog ravnoteže u Evropi, ali je ne želi u obliku carstva, pa s tim u vezi kaže: »Nezavisnost zemalja i naroda na donjem Dunavu — to je pravo sredstvo i za ravnotežu i za civilizaciju Evropsku. Nezavisnost tih naroda, to je uvjet napretka, kulture i civilizacije njihove.«⁴³

Mrazović je pripadao antiunionističkoj struji u stranci i, protivno Mankančevu podatku, iz njegove korespondencije proizlazi da on nije pristajao uz unionističke kombinacije koje su pobijedile na sisačkom sastanku. U pismima M. Klaiću i A. Tomšiču Mrazović se zalagao za federalističke koncepcije i želio da se Hrvati postave »na samostalan temelj svojeg državnog prava«. Nadalje je navodio i sve momente koji govore protiv unije s Ugarskom i želio da u tom pravcu pišu i »Narodni list« i »Slovenski narod«.

Pismo Klaiću pisao je neposredno poslije sisačkog sastanka, 11. XI, i u njemu je naveo i tačke koje su bile na sastanku zaključene. U tački 6. prevladala je unionistička koncepcija ujedinjenja prema kojoj će »federirane trojedna kraljevina i Slovenija ugovorit realnu uniju s Ugarskom«.

⁴¹ »Zatočnik« 1870, br. 242.

⁴² »Zatočnik« 1870, br. 278.

⁴³ »Narodni list« prenio je Somschichev članak (br. 84) i komentar Polita-Desančića (br. 89, 90).

Zapravo, cijelo dalje pismo Mrazovića jest argumentacija protiv sklapanja unije s Ugarskom. On kaže: »Pogledom pak na tu okolnost, što adresa dalmatinskog sabora perhorescira združenje s Hrvatskom dok se ne obzakoni nagodba privolom Dalmacije i Vojničke Krajine; obzirom nadalje na drugu okolnost, što se upravo sada radi ob uklopnjenju Rauchovu, kojega bi se moglo učvrstiti u današnjem uskolebanom položaju, kad bi se očitovao naslon na Ugarsku, kako je to učinjeno u alineji 6. toj i slijedećih predidućeg nacрта, dogovoreno je: da će se u glasilih narodne opozicije predbježno i do budućega dogovora govorit samo o nuždi i otduda nastaloj želji za ujedinjenjem u jedno narodno političko tijelo. Kad se bude govorilo o tom kamo bi se naslonilo to narodno političko tijelo i kad bi se priložilo u okvir monarkije, govorit će se o tom alternativno: ili da se prisloni uz Ugarsku ili da traži isti položaj kojeg ima Ugarska što ga traži Češka. Proti naslonu na Ugarsku valja navesti: da su Mađari svojim postupkom u Hrvatskoj iza godine 1867 raspršili prijašnje tradicionalne iluzije Hrvatah, kao da bi u društvu s Mađari pod ugarskom krunom dao i za njim spasiti ustav sa svimi blagodati, da bi se dale obćuvati uredbe, narodnoj osebnosti povoljne. Mađari dobiše vlast u Hrvatskoj, uveli su natrag absolutizam Bachov, pa su ga još pogoršali anarhijom koja je ozgor uvedena u upravu, sudstvo i nastavu itd., korupcijom koja prieti rastrovati sve zdravije življe u javnom životu. Jednom riečju, Mađari su pokazali volju korupcijom i anarhijom podkopati državni i narodni život u Hrvatskoj.

U toj namjeri faktički su oteli Hrvatskoj i onu autonomiju, koju su joj nagodbom oktroirali, pa su u Pešti centralizovali sve one poslove, koji bijahu prije centralizovani u Beču, po čem se sadašnja autonomija Hrvatske u ničem ne razlikuje od one pod Schmerlingom, i Hrvati neimaju nikakvih ni većih ni jaćih garancijah za prirodni razvoj svoje narodne osebnosti nego jih imađahu pod Schmelingom.

Hrvati nisu vezani na Ugarsku ni zakonom valjanim i priznatim; jer nagodba austro-ugarska učinjena je mimo njih i oni nisu udionićtvovali na krunidbi, kojom je to djelo njemačko-magjarskoga kovarstva proti nenjemaćkim i nemagjarskim narodom okrunjeno.«

Nadalje razlaže momente zbog kojih smatra Hrvatsko-ugarsku nagodbu nezakonitom i zaključuje:

»Protivština vojničke krajine proti tome savezu, protivština Dalmacije, pa i nemogućnost Slovenije, da u takav savez pristupi, svjetuje Hrvatom da se postave na samostalan temelj svojega državnoga prava, i na tom temelju da ugovaraju sa svojim kraljem neposredno, kako su ugovarali god. 1526 i 1712, te si osiguraju samostalan položaj.

Pristupom Slovenije imat će ova skupina jugoslavenska do 4 milijuna žiteljah, kulturom od Ugarske djelomice naprednijih, a u nijednom dijelu nazadnijih od magjarskoga elementa. Geografički i topografički položaj čini ovu skupinu najprikladnijom za obrt i trgovinu. Materijalna, naročito vojnička snaga iste skupine čini ju prevažnim faktorom kod rješavanja orientalnoga pitanja, jer ima dovoljnih elemenata za moralno osvojenje pogranićnih srodnih plemena susjedne Turske. Pogledom na budućnost Monarhije, bila bi dakle ova skupina prva najvažnija.

U ovom smislu molim Vas izvolite naputiti »Nazionale« neka piše predbježno. Budući dogovor odsjeći će definitivno pravac našega rada.«⁴⁴

Dakle upravo prije negoli je »budući dogovor« imao definitivno odrediti »pravac rada« Mrazović se borio protiv unionističke koncepcije i nije želio da ona pobijedi na sastanku u Ljubljani koji je imao donijeti odluku o državno-pravnom obliku ujedinjenja. Sasvim u duhu »federalističkog programa«, Mrazović je želio da južnoslavenska skupina zauzme samostalni položaj u Monarhiji koji će neposredno ugovoriti sa krunom.

U isto vrijeme, 9. XI 1870, Mrazović je pisao i Tomšiću. U pismu ponovo spominje da bi unija s Ugarskom mogla ojačati položaj Raucha, upravo u času kada se on nalazi pred padom. Zatim navodi razloge protiv unije s Ugarskom i kaže: »Dapače Vas molim, da ovo pitanje raspravljate kao problem, proti kojemu govore sljedeći razlozi. I godine 1848. i 1861. i 1865./7. u i svih prigodah, kad se je narod hrvatski mogao slobodno izjaviti, svagda se je izjavio za savez s Ugarskom vođen tradiciom historičkom, da je u tom savezu bečkomu apsolutizmu i njemačkom centralizmu svagda uspješno odoljevao. No narod se je Hrvatski u svojoj vjeri naprama Magjarom godine 1867. ljuto prevario.«

Zatim slijedi u oštrom protuunionističkom duhu kritika stanja kakvo je u Hrvatskoj nastalo poslije nagodbe i, s tim u vezi, Mrazović zaključuje: »Izkustvo dakle dokaza Hrvatima, da kruna Stjepanova nije više obrana ustava i političkih prava, građanske i osobne slobode.«

Kao i u pismu Klaiću, Mrazović se bori za pobjedu samostalnoga državnog prava Hrvatske i osim toga spominje i neke prednosti ujedinjenja unutar Cislajtanije. On piše:

»Naprama ovomu izkustvu, što su ga Hrvati učinili u društvu sa Magjarima, pa gledeć na upravu, sudstvo i nastavu u Slovenskoj i Cislajtaniji, gledeć na štamparski zakon, porotu za štamparske grijehe, slobodu udruživanja, sastajanja i ostale garancije građanske i osobne slobode, veliko je pitanje, koje se nesmiye naprećac riešiti: nije li bolje po Hrvate, ako Jugoslavenskomu političkomu jedinstvu za volju svoju sudbinu prislone uz sudbinu svoje braće u Dalmaciji, vojenoj krajini i Sloveniji i da sjedinjenimi silami traže za ovu jugoslavensku skupinu onakav položaj kakvoga traži Češka za sebe. — Hrvatska po svojem historičkom pravu ima i onako položaj istovjetan s Ugarskom i Češkom naprama dinastiji; napram Ugarskoj prekinute su veze do 1848. god. opstojale, a nisu od posle zakonitim načinom ponovljene, jer nagodba od 1868. ima i sada većinu naroda proti sebi i samo ju oni pridržavaju, koji za to plaću primaju.

Kad bi se Hrvatska na to odlučila nebi bilo zapreka sjedinjenju Dalmacije niti pridruženje vojene krajine, jer se bečka vlada nebi imala bojati, da će prevaga još više na korist Ugarske pasti.

Slovenija bi tim razbila prigovor, kao da je premalena i da neima uvjetah za autonomni položaj većega opsega, jer u jedinstvu sa Hrvatskom, Slavonijom, Dalmacijom i vojničkom krajinom sačinjavala bi ona skupinu od 4 miliona dušah. Pogledom na geografički položaj bila bi to skupina u carevini najvažnija, kad se u

⁴⁴ »Narodni list« 1912, 1. III, 68/9.

obzir uzme i zvanje i priprava njezinoga naroda glas svoj dići kad se bude rješavalo orientalsko pitanje.« Nadalje kaže: »U ovu slogu imaju se pozvati i Srbi, živeći u nekadašnjoj Vojvodini srbskoj, kojih je mađarska oholost i nesnosivost lišila svih narodnih pravah.«⁴⁵

Prema I. Prijatelju, Tomšić je gotovo doslovno prenio ovo pismo u uvodniku »Jugoslavenske zveze« u »Slovenskom narodu« od 12. XII 1870. Koliko se Mrazović borio za tobožnji »dualistički program«, najbolje pokazuje činjenica da su vladine »Narodne novine« članak ogorčeno napale, jer da se u njemu savjetuje Hrvatima da stupe u Cislajtaniju. Mrazović je u pismu poslao Tomšiću odgovor »Narodnim novinama« i između ostaloga kaže: »Ja se nadam, da Vam je dr. Razlag priopćio točke Ljubljanskoga zaključka. On je ispaio upravo naprama Vašemu članku o »svezah jugoslavenskih' (ki je bil pravzaprav Mrazvičev; primjedba I. P.) — Sreća je, da se po Sisačkom dogovoru nismo očitovali ni za Cis — ni za Translajtaniju. Ovako su nam ruke slobodne naprama svim zgodam i Sisački program nije došao u sukob sa Ljubljanskim. Glavni cilj: sdruženje Slavenah na jugu, taj je čuvan, a sgode će nam kazati koja bi kombinacija za budućnost bila najbolja, najkorisnija za nas.«⁴⁶

Isto stajalište zauzeo je Mrazović i u pismu Strossmayeru od 6. prosinca 1870. U tako neizvjesnoj situaciji i u Evropi i u Monarhiji kada se sa sigurnošću nije moglo pretpostaviti koju kombinaciju ujedinjenja će razvoj događaja omogućiti, Mrazović je bio uvjeren da je prvi zadatak narod idejno pripremiti za ujedinjenje a zgrade će mu donieti državopravne kombinacije.«⁴⁷

Politička situacija zaista je dopuštala najrazličitije kombinacije, pa je vrlo vjerojatno da je L. Kostić pod »negativnom dobiti« kongresa, tj. da se nije odredio okvir ujedinjenja Južnih Slavena, mislio upravo na mogućnost ujedinjenja sa Srbijom jer je i ta mogućnost takvim zaključkom ostajala otvorena. Strossmayer je također u vezi sa sastancima uvijek spominjao Srbiju i isticao potrebu povezivanja s njom u »ovo ozbiljno doba« kada se zaista nije moglo znati u kojem će se pravcu događaji razvijati.

U tom smislu tumačio je Izjavu i »Narodni list«: »Ako smo mi uprav svatili Ljubljansku izjavu, nam se čini, da ona isključuje svaku djelomičnu i posebnu težnju ili namjeru, koja bi bila protivna, ili štetna, ili samo ne korisna narodnom jedinstvu. Ovo obuhvaća ne samo južne Slavene u habsburškoj monarhiji nego i sve ostale za granicom; pa se izjava Ljubljanska tiče i jednih i drugih, to se zna, onako kako državni položaj jednih i drugih dopušta. Ovako

⁴⁵ Prijatelj, o. c. III, 195—8.

⁴⁶ Isto, 208.

⁴⁷ Arhiv JAZU, Ostavština J. J. Strossmayera XI A/M. 9. Isto pismo pobija još jedan podatak Mankanca koji je tvrdio da je Mrazović bio nezadovoljan govorom dr Tonklija u kojem se ovaj zalagao za federalističko preuređenje Monarhije i da je nastojao »utisak njegova govora oslabiti mudrim razglabanjem ob oportunitetu i o praktičnoj politici« (Makanac, o. c., 15). Međutim, u pismu čija je svrha bila da obavijesti Strossmayer o Ljubljanskom sastanku, Mrazović saopćava Strossmayeru jedino Tonklijev govor. O samom Tonkliju kaže da »najbitniji govornik od strane Slovenaca bijaše dr. Tonkli, odvjetnik i zastupnik na saboru goričkom.« Govor je Mrazović nastojao priopćiti Strossmayeru što iscrpnije, a izlaganje i argumentaciju Tonklija u potpunosti je prihvatio i odobrio.

su uz nas i češke novine svatile ovu izjavu, ovako će je, tvrdo se nadamo svatiti svi srbski, hrvatski i slovenski rodoljubi, te će u ovom smislu i prihvatiti se rada, da ju jednom ustvarimo.«

Nadalje se u članku, s obzirom na pisanje »Zastave« i »Naroda«, kaže: »Zastava' se upušta u pretresivanje raznih nagovještenih slučajeva u budućnosti, pa u jednih vidi nemogućnost izvađanja te misli narodnoga jedinstva: u drugih pako nahodi da bi se ta misao ustvarila i bez sudjelovanja Južnih Slavena. Nakon tih dvojakih slučajeva zaključuje ovako: »Nama ne preostaje ništa drugo no dieliti našu politiku na dvoje: na redovnu politiku sadašnjosti; i vanrednu politiku budućnosti. Na prvoj politično radimo — za drugu narod duhovno i moralno spremajmo.'

Da je »Zastava' uzela u obzir slovo Ljubljanske izjave, nebi u njoj inoga ni našla, nego to što je ona mudro u kratko izrekla. Nadalje se u članku kaže: »Izjavu Ljubljansku mi smatramo upravo stvorenu u smislu prednavedeni zastavinih riječi i u tom smislu smo se zagrlili. Ako ju svak ovako svati, onda cijenimo da je vrijedna pripravljati narod na sve one slučajeve, koje »Zastava' istače.

»Narod' je pak izjavu Ljubljansku svatio posve krivo. On je pomislio da je cilj Ljubljanskoga sastanka sve drugačiji nego je u Izjavi zapisan. Narodno jedinstvo, na koje Izjava cilja, njemu se učinilo kao sredstvo drugačijem cilju, već zastarelomu i zabačenom kako on veli i od samih Čeha. Ali i »Narod' u svom razloženju na jednom mjestu istače pravu misao Ljubljanske Izjave gdje piše: »O tom, da Srbi, Hrvati i Slovenci moraju jednu budućnost imati, o tom mi ne sumnjamo i u tom obziru mi potpuno prihvaćamo ideju ujedinjenja jugoslovenskoga.'«⁴⁸

I u vezi s pretpostavkom Miletića da bi Slovenci u slučaju stvaranja Velike Njemačke bili u nju uključeni, Mrazović je držao da bi Ljubljanska izjava također bila važna, pa u pismu Tomšiću kaže:

»Nu vi ste dobro opazili, da ćemo mi još dulje bivati u habsburškoj monarhiji, nego Miletić misli. Nu kad bi habsburške monarkije nestalo u istinu, kako je (ove države) nestalo u nazorih Miletićevih, svakako bi njegova misao bila čudna, kad on predpostavlja, da će Rusija moći putem diplomatskim Slovence zakloniti, ako se oni neočituju kao diel većega jedinstva, i ako ih ostali dielovi neuzmu u obranu kao krv svoje krvi i put od svoje puti. Ovo je upravo korist Ljubljanske izjave, da se znade, do kuda dosižu granice jugoslovenstva. Bez toga i po historičkih uspomelah mogli bi Niemci pred Europom branitbu Hrvatah i Srbah, u koliko bi se protezala na Slovenske krajeve a i podporu diplomatsku Rusije predstaviti kao neopravdano osvojenje.«⁴⁹

Bez obzira na okvir, svakako bi ujedinjenje Hrvata i Slovenaca bilo pozitivno, kako je to i J. Subotić u svojem članku »Ujedinjenje Južnih Slavena« ocijenio ovim riječima: »Držimo, da niko od nas proti ljubljanskoj izjavi ništa neće i imati ne može: što više, da će svaki rado pružiti ruku na posao, koji je

⁴⁸ »Narodni list« 1870, br. 103.

⁴⁹ Prijatelj, o. c. III, 217.

upravljen na snaženje jugoslavenskog elementa u danom državnom stroju, i na pripravljenje stanja, koje po mjenju jednih odgovara sadašnjim neuklo-nivim okolnostima, ali ne smeta potrebi vremena, koje će po mišljenju drugih srcu gotovu žetvu da ponese. Za emancipaciju jugoslavenskog elementa u Austro-Ugarskoj bit će svaki prijatelj toga naroda i prijatelj čovječanstva: Za izjednačenje položaja naroda jugoslavenskog sa položajem naroda nemačkog i mađarskog u Austro-Ugarskoj mora se svaki Slaven, a ponaosob svaki Jugoslaven na temelju prirodne dužnosti izjaviti: a protiv udruženja čestica jedne i iste narodnosti možemo biti najmanje mi Srbi, koji tim načelom jedino možemo i oživeti i živeti.⁵⁰

Zusammenfassung

I. Auf Grund der Korrespondenz von Matija Mrazović und J. J. Strossmayer, kommt die Verfasserin zum Schlusse, dass zur Zeit des Balkanbundes des Fürsten Mihailo (1866—68) auch die Nationalpartei in Kroatien mit dem Fürstentum Serbien durch ein verabredetes Programm in Verbindung stand. Das letzte Zeil dieses Programms war die Gründung eines unabhängigen südslavischen Staates; das primäre und unmittelbare Ziel war dagegen die Einnahme Bosniens durch Serbien. Bei den Vorbereitungen für diese Aktion beteiligte sich auch die Nationalpartei und M. Mrazović schlug der serbischen Regierung einen Plan vor, demgemäss Serbien anlässlich der Aktion in Bosnien von etwa 1000 Kroaten, die unweit Sarajevo in den Wäldern beschäftigt waren, Vorteil ziehen könnte. Unter dessen hat sich Serbien nach der Entfernung von Garašanin von diesem Programm zurückgezogen, wovon die Nationalpartei schwer getroffen wurde, besonders auch deswegen, weil sie im Einklang mit dem Programm auch ihrer Politik in der Monarchie die Richtung gab, und diese Richtung musste jetzt geändert werden. Nach dem Rückzug der serbischen Regierung war Mrazović keineswegs dafür, dass sich die Nationalpartei an verschiedene europäische politische Kombinationen binde; er entschied sich, an der Vereinigung der Südslaven innerhalb der Monarchie zu arbeiten. Im J. 1870, als die (serbische) Regentschaft unter dem Einfluss von Österreich-Ungarn stand und deshalb von Serbien nicht zu erwarten war, dass es eine Aktion im Sinne der Vereinigung der Südslaven fortsetze, wirkte M. Mrazović durch seine Anregung zur Zusammenkunft von Ljubljana ganz im Einklang mit genanntem Standpunkt, den er 1868. einnahm, als sich Serbien von dem gemeinsamen Programm zurückzog. Zur Zeit der Zusammenkunft von Ljubljana verlor Strossmayer Serbien keineswegs aus der Sicht. Er äusserte den Wunsch, die Partei möge sich je mehr mit den Liberalen in Serbien verbinden, und liess, ebenso wie M. Mrazović, die Möglichkeit für Kombinationen über die Vereinigung der Südslaven in Verbindung mit Serbien offen.

⁵⁰ Kermavner, o. c., 122. — Nakon što je rukopis ovog rada već bio predan redakciji, izašla je knjiga G. Jakšića i V. Vučkovića, Spoljna politika Srbije za vlade kneza Mihaila, Beograd 1964. O vezama između Narodne stranke i Kneževine Srbije govori se u poglavlju: »Sporazum sa hrvatskom Narodnom strankom« (356—363). Među prilogima (9, 494—504) objelodanjen je i tekst »Programa Jugoslovenske politike«, koji je Garašanin predložio Strossmayeru. Sadržaj programa potpuno se podudara s podacima iz Mrazovićeve korespondencije i čak ih i dopunjuje.

II. Nach der Sichtung der Literatur, die sich mit der Problematik der Zusammenkunft in Ljubljana befasst, kommt die Verfasserin zum Schluss, dass in der genannten Literatur weder die Momente, die die Führung der Nationalpartei (Narodna stranka) zur Einberufung der Zusammenkunft angeregt haben, noch der Standpunkt der Partei zur Zeit der Zusammenkunft genau gedeutet wurden. Auf Grund der Korrespondenz der Parteiführer und der Presse konstatiert die Verfasserin, dass die Anregung zur Einberufung der Zusammenkunft in Sisak (X, 1870) und dann in Ljubljana (XII, 1870) durch preussische Siege über Frankreich und die Kombinationen über die Änderungen, die im Gefolge dieser Siege in Europa und auch in der Monarchie zur Erscheinung treten könnten, gegeben wurde. Die Parteiführung rechnete mit der Möglichkeit, dass Bismarck den Krieg in der Absicht der Bildung Grossdeutschlands weiterführen würde, und auch mit der Möglichkeit, dass parallel damit auch ein Krieg im Osten ausbrechen könnte. Durch die Anregung der Zusammenkunft beabsichtigte man alles zu unternehmen, was in der Richtung der Einigung der Südslaven möglich war, in der Absicht, durch die Ereignisse, von denen man voraussetzte, dass sie sich ungewöhnlich rasch abwickeln könnten, nicht überrannt zu werden.

Im J. 1870. erreichte der Kampf zwischen der unionistischen und der antiunionistischen Strömung innerhalb der Nationalpartei den Höhepunkt. Das hatte seinen Widerschein auch bei den Zusammenkünften selbst. Bei der Zusammenkunft in Sisak überwog die unionistische Konzeption und es wurde beschlossen, dass Kroatien und Slovenien federiert eine Realunion mit Ungarn eingehen. Gemäss den Artikeln von Josip Miškatović, dem Redakteur des »Zatočnik«, der ein Anhänger der unionistischen Strömung war, beabsichtigte man durch einen solchen Beschluss, in Hinsicht auf die Gefahr von Seiten Grossdeutschlands, den Schwerpunkt der Monarchie auf Ungarn zu verlegen, das dann durch Slovenien, Dalmatien und die Krajina vergrössert werden sollte und dem dann auch Böhmen und Galizien beitreten sollten, wenn man den letzteren die Selbständigkeit anerkennen möchte. Matija Mrazović, als Führer der Nationalpartei, gehörte der antiunionistischen Strömung an und stimmte den unionistischen Kombinationen nicht zu, sondern wünschte, dass die südslavische Gruppe in der Monarchie eine unabhängige Stellung, die unmittelbar mit der Krone verabredet werden sollte, einnehme. Bei der Zusammenkunft in Ljubljana wurde grundsätzlich die Einheit der Südslaven deklariert, die staatsrechtliche Form ihrer Einigung aber nicht bestimmt, wodurch sowohl die Möglichkeit der unionistischen und antiunionistischen Kombinationen, als auch die Möglichkeit der Einigung mit Serbien offen gelassen wurde.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

Redakcioni odbor:
KONSTANTIN BASTAIĆ
OLEG MANDIĆ
BERNARD STULLI
JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:
JAROSLAV ŠIDAK

Tajnik redakcije:
IVAN KAMPUŠ

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB